ВІД АВТОРА

1797 рік, яким датуються події цієї розповіді, належить до періоду, коли в християнському світі вибухнула криза, багата на тамі серйозні, хоч тоді й непередбачені наслідки, що в цьому розумінні, на думку сучасних вчених, вона не має собі рівних в історії людства. Епоха та висунула завдання викорінити спадкові пороки Старого Світу. У Франції це було почасти здійснено — кривавими методами. Революція в Парижі одразу ж перетворилася на тирана. За Наполеона вона звела на трони вискочнів-монархів і започаткувала затяжний період воєнного лихоліття, що завершився битвою під Ватерлоо. У ті роки навіть найбільші уми не могли передбачити, що згодом деякі вчені рішуче визнають ці катаклізми за початок поступу в політичному житті майже всіх європейських держав.

Саме під впливом революційних подій, як про це буде згадано далі, команди військових кораблів, що стояли на Спітледському рейді, насмілилися повстати проти задавнених кричущих несправедливостей, а згодом, на річці Нор, висунути вкрай зухвалі вимоги, від яких вони відмовилися тільки після того, як їхніх ватажків було повішено на пострах усьому флотові, що стояв у тамтешніх водах. Однак Великий бунт, хоч'

тогочасні англійці, природно, вважали його за щось ненормальне, безперечно, дав перший таємний поштовх до здійснення дуже важливих реформ у британському флоті, аналогічних тим, що їх спричинила Революція в ширшому масштабі.

Розділ перший

(Розповідь очевидця)

В ті часи, коли ще не знали пароплавів, на набережних великих морських портів, мабуть, частіше, ніж тепер, можна було зустріти мальовничий гурт засмаглих моряків, вбраних у парадну форму, як і належало тим, хто сходив на берег, їх вів за собою — або ж ішов між них, немов у кільці почту,— ставний молодець, вирізняючись серед товариства, немов Альдебаран у своєму сузір'ї. То був тип моряка, що становив окрасу військового чи торговельного флоту, так званий Морський Бог — постать вельми колоритна навіть на ті, романтичніші за наші, часи. Без тіні хизування, із справді королівською гідністю приймав він від товаришів вияви щирої поваги та дружніх почуттів.

Одна така досить незвичайна зустріч закарбувалася в моїй пам'яті. Це було в Ліверпулі півстоліття тому. Там, у затінку великого брудного муру, що відгороджував Принцові Доки від вулиці,— до речі, від нього давно вже й сліду не залишилось,— я побачив високого зграбного моряка, надто примітного своєю чорною шкірою, що відразу виказувала в ньому уродженого африканця чистокровного Хамового нащадка. На його розхристаних ебенового кольору грудях метлялися два кінці барвистої шовкової хустки, недбало пов'язаної на шиї, з вух звисали великі золоті сережки, а правильної форми голову увінчував шотландський берет із картатою околичкою.

Стояв гарячий липневий полудень, і морякове обличчя, осяяне дикунською усмішкою, лисніло від поту. Сиплячи дотепами, виблискуючи білими зубами, він бадьоро ішов серед матроського товариства, котре являло собою таку строкату мішанину племен і кольорів шкіри, що Анахарсіс Клоотс 1 міг би сміливо показувати його у залі засідань Першої Французької асамблеї, демонструючи Рід Людський.

Щоразу, як перехожі не могли стримати свого захвату перед цією чорною ходячою пагодою, вмовкаючи на півслові з витріщеними очима, а іноді, навпаки; вражено скрикуючи,— строкатий почет виказував незвичайні гордощі за свого улюбленця, анітрохи не менші від тих, що розпирали груди ассірійським жерцям, коли правовірні на їхніх очах

падали ниць перед велетенською статуєю священного Бика. Але вернімося до нашої розповіді.

У ті хвилини, коли Морський Бог прогулювався отак берегом, він ще міг скидатися на такого собі флотського Мюрата, проте аж ніяк не на жевжика Біллі-Молодця, постать дещо комічну й сьогодні вже призабуту, хоч і досі її можна побачити ще в кумеднішій подобі при корабельному стерні в бурхливій протоці Ері або, частіше, в таверні за бучним бенкетом. Морський Бог був не тільки майстер своєї небезпечної справи, а й неабиякий кулачник та борець. Врода і фізична сила гармонійно поєднувалися в його особі. Про вчинені ним подвиги ширилися легенди. Не даруючи нікому кривди на березі, він і на кораблі заступався за слабшого і взагалі був перший до всякого діла. Треба, скажімо, в негоду поставити марс на останній риф, то не встигнеш, бувало, оглянутися, як він уже сидить на реї з навітряного боку, впираючись ногами в такелаж і обіруч натягуючи линву, достоту схожий на юного Александра, що приборкує баского Буцефала. Хвацький яін мав вигляд, коли з-попід грозових хмар, ніби піднятий на роги Тільцем, весело перегукувався з товаришами, що поралися внизу.

У цій прекрасній оболонці жила така ж прекрасна душа. І коли товариші Морського Бога щедро обдаровували його всілякими почестями, то саме через те, що вбачали в ньому ідеал справжнього мужчини, не лише дужого та вродливого, а й доброчесного.

Таким, отже, взірцем фізичної і моральної досконалості, звичайно, досить відносної, бо, як це виявиться з дальшої розповіді, він все-таки мав деякі істотні вади, передусім, вади характеру,— був і герой цього твору,— голубоокий Біллі Бад, прозваний згодом — і небезпричинно, як побачимо далі,, Біллі-Малюком,— двадцятилітній формарсовий матрос із флоту кінця вісімнадцятого століття. До королівської служби він став незадовго перед описуваними тут подіями, примусово перевербований із борту англійського торговельного судна, що поверталося протокою Ла-Манш до рідних берегів, на "Звитяжний" — корабель його королівської величності, який тільки-но віддав швартови, змушений

покинути порт із недоукомплектованою командою, що, зрештою, було не таким уже й дивом у ті неспокійні часи. Досить було офіцерові-вербувальникові побачити Біллі на трапі, щоб одразу кинутися до нього, навіть не чекаючи, поки екіпаж зберуть на кормовій палубі для огляду. Власне, тільки його він і вибрав. Очевидно, в порівнянні з Біллі інші матроси, тут-таки вишикувані перед офіцером, уже не задовольняли його, а може, він посоромився грабувати й без того нечисленну команду; в кожному разі, він обмежився своїм першим вибором. На подив усій команді, а старшому лейтенантові на превелику втіху, Біллі не чинив опору. А втім, це однаково нічого б не дало: батогом обуха не переб'єш.

Помітивши ту покірливу, коли б не сказати радісну, згоду, товариші моряка звернули на нього здивовані погляди, сповнені німого докору. Капітан корабля був один із тих достойних чи "порядних", як їх заведено називати, людей, що трапляються серед представників будь-якого, навіть найскромнішого, ремесла. Все своє життя він провів у ненастанній боротьбі з ворожими стихіями, краючи вздовж і впоперек бурхливі океанські води, і може, тому нічого так не любив, як звичайнісіньку тишу й спокій. Цей п'ятдесятилітній, вже трохи розповнілий чоловік мав кругле безбороде обличчя, свіже й симпатичне, осяяне добротою і розумом. Погожої днини, під ходовий вітер, коли плавання складалося щасливо, в капітановому голосі з'являлися співучі нотки, що, мабуть, виказували його справжню вдачу, його службова запопадливість частенько спричиняла втрату душевного спокою. На відміну від деяких інших капітанів, він надто гостро відчував тягар покладеної на нього відповідальності.

Поки Біллі внизу на баку збирав пожитки, офіцер із "Звитяжного", дебелий чолов'яга з розв'язними манерами, анітрохи не збентежений тим, що капітан Грейвлінг знехтував законом гостинності, прикро вражений втратою найдорожчого моряка,— без запрошення зайшов до капітанової каюти й став ласо позирати на пляшку в барі, запримічену трохи не з порога. Він належав до тих морських вовків, у чиїх душах злигодні й небезпеки флотського життя за великих і тривалих

тогочасних воєн так і не вбили вродженої жадоби плотських утіх. Свої обов'язки він виконував із похвальною старанністю, а що обов'язок нерідко буває аж надто докучливий, то він волів при першій-ліпшій нагоді розважити свою душу живлющим ведмежим пійлом. Отож господареві каюти не лишалося нічого іншого, як мерщій і щонайгречніше зіграти накинуту йому роль хлібосола. Незабаром перед настирливим гостем з'явилася пляшка й те, без чого не обійтися,— келих та кухоль з водою. Сам капітан відмовився пити, вибачившись перед безцеремонним офіцером, однак і це не знеохотило того: з незворушним виглядом він приготував собі грог, ледь розбавивши спиртне водою, вихилив його трьома ковтками й відставив порожній келих, щоправда, не дуже далеко від себе; нарешті, вигідно вмостившись у кріслі й смачна облизнувши губи, уп'явся очима в господаря, що похмуро спостерігав за ним.

Та ось капітан заговорив, і в голосі його звучав докір:

— Ви грабуєте мене, старший лейтенанте, забираєте мій найдорожчий скарб.

— Що правда, то правда,— погодився той, присуваючи келих ближче до себе.— Я знаю це. І щиро співчуваю вам.

— Вибачайте, але ви навіть не уявляєте, що це для нас означає, старший лейтенанте. Вислухайте мене. Раніше, до того як він почав служити в мене матросом, корабельний бак був справжнім розсадником зарази. Суще прокляття! Я навіть люльки не міг спокійно викурити. Але Біллі прийшов до нас, мов католицький піп-миротворець до ірландців. Ні, він не читав їм проповідей і не затикав рота — просто був ходячою чеснотою, бальзамом для озлоблених душ. Вони обпали його, мов мухи патоку — всі, крім ватажка зграї, одоробала з вогнисто-рудими бакенбардами. Мабуть, той заздрив новакові й вирішив підкласти йому свиню, не сподіваючись від "маминого мазунчика", як глумливо узивав його поза очі, будь-якого опору. Біллі тернів, поки терпілось, іще й звертався до нього з привітним словом, бо він, старший лейтенанте,

трохи схожий на мене й ненавидить усяку колотнечу,— та все дарма. Аж ось якось після другої піввахти Рудань прикинувся, ніби показує Біллі, звідки вирізають окіст на біфштекси,— колись він різникував,— і перед усією командою підступно стусонув його під ребра. Біллі блискавично відповів ударом правої. Може, він і на думці не мав наробити такого шелесту, проте добре полатав боки тому бовдурові. І всього за яких півхвилини. І чи повірите, старший лейтенанте, нині Рудань просто не тямиться з любові до Біллі — авжеж, любить його, або ж він такий лицемір, якого ще світ не бачив. Але ж Біллі усім подобається, йому залюбки перуть білизну, латають штани; тесля змайстрував Бадові прегарну шафку. Отак і жили ми однією щасливою сім'єю. Мені навіть подумати страшно, що буде з кораблем* "Права", як Біллі піде від нас. Коли-то тепер я зможу із спокійною душею викурити свою пообідню люльку, спершись на кабестан! Так, старший лейтенанте, ти грабуєш мене, забираючи нашого миротворця.

І добряга ледве стримався, щоб не пустити сльозу.

— Ну що ж,— відказав на те старший лейтенант, зацікавлений тією розповіддю і веселий од випитого вина.— Ну що ж, хай живуть миротворці, а надто миротворче воїнство. Он воно — сімдесят чотири красуні; бачите — повистромлювали свої носи із амбразур військового корабля, куди я маю .повернутися,— і він показав у вікно каюти на "Звитяжного".— Та кріпіться ж бо! Не розкисайте, чоловіче. Повірте мені: ви ще заживете ласки в самого короля, його величності, безперечно, приємно буде знати, що тепер, коли моряки вже не дуже охоче йдуть на його сухарі, а деякі капітани торговельного флоту в душі навіть засуджують перевербування їхніх людей, його величності, кажу вам, приємно буде почути, що принаймні один капітан радо віддає королеві найкращого хлопця з усієї команди, а той моряк з неменшою готовністю скоряється своїй долі.

Але де ж мій красень? А! — докинув він, дивлячись у відчинені двері каюти.— Ось він, іде сам і, боже милосердний, тягне свою скриньку. Аполлон зі скринькою! Чоловіче добрий,— сказав він, ступаючи морякові

назустріч,— на якого біса здалася така бандура на військовому кораблі? Складати ядра? Позапихай свої манатки в речовий мішок, хлопче. Затям — вершник повинен мати чоботи й сідло, а матрос військового корабля — речовий мішок і гамак.

І от речі помандрували зі скриньки до мішка. Після того, почекавши, поки його обранець сяде в шлюпку, старший лейтенант спустився слідом за ним і відштовхнувся від борту "Прав людини" — така була справжня назва торговельного судна, хоч капітан і команда скорочували її морським звичаєм просто на "Права". Дандійський власник корабля, зухвалий шанувальник Томаса Пейна, автора широко відомої на той час книжки, написаної у відповідь на Баркову критику Французької революції, дав своєму судну ім'я за назвою цього твору, уподібнюючись до сучасного йому філадельфійського корабельника Сті-вена Джерарда, що висловлював свої симпатії до рідної країни та її ліберальної філософської платформи назвами власних кораблів, такими, як "Вольтер", "Дідро" і т. д.

Тієї хвилини, коли шлюпка пропливала під кормою судна й офіцер з веслярами змогли побачити — хто з невдоволенням, а хто, навпаки, з радістю — виведену там назву, новобранець зірвався зі свого місця на носі шлюпки, куди посадив його стерновий, і на прощання весело замахав шапкою своїм мовчазним товаришам, що сумно дивилися на нього з-за гакаборту. А" потім уклонився й самому кораблеві:

— Прощавайте й ви, любі мої "Права людини"!

— Сядьте-но, голубе! — рикнув старший лейтенант, одразу ж демонструючи належну за рангом суворість, хоч губи його й кривилися в усмішці.

Справді-бо, юнак припустився серйозного порушення військової дисципліни. А втім, Біллі зроду її не вчили, і старший лейтенант не став би його так різко присаджувати, якби тому не заманулося попрощатися

з кораблем. У тому прощанні офіцер схильний був вбачати прихований насміх — і з перевербування, і, зрештою, з його самого. А втім, то, скоріш, було перше помилкове враження: хоч Біллі ніколи не зраджувало почуття гумору,— щасливий дар, нерозлучний з. міцним здоров'ям, молодістю й душевним спокоєм,— він ніколи не відчував бажання з когось поглузувати, бо просто був нездатний на те. Ні для лукавства, ні для лихослів'я в його серці не було місця.

До свого нового становища Біллі ставився, як до чергової зміни погоди. Далекий від будь-яких філософських побудов, він, сам того не підозрюючи, був по суті фаталістом, який керується тим самим життєвим інстинктом, що й тварини. Можливо, йому навіть імпонував раптовий поворот у його долі, що обіцяв свіжі враження й нові переживання, пов'язані з війною.

На борту "Звитяжного" відразу помітили моряцькі здібності нашого героя й призначили його вахтовим по правому борту на марсі передньої щогли. До нової служби він призвичаїтеся досить швидко, а що не хизувався своєю вродою й мав товариську вдачу, то з часом привернув симпатії всієї команди. Найвеселіший хлопець у кубрику, Біллі був цілковитою протилежністю деяким іншим морякам, таким самим, як і він, жертвам примусового вербунку; на дозвіллі, а надто під час останньої піввахти, коли вечірній присмерк навівав задуму, ці бідолахи не могли побороти журливого настрою, а дехто ставав похмурий, як ніч. Втім, то були люди старшого, віку; багато з них уже встигли завести власне родинне вогнище, декому довелося покинути жінку та дітей, можливо, й напризволяще, і мало не кожен з них мав якихось родичів або Друзів — Біллі ж, як побачимо незабаром, був у світі один, як палець.

Розділ другий

Зустрінутий доброзичливо на щоглі й гарматних палубах, наш новонаставлений формарсовий вже не викликав такого захвату, як на тих невеликих торговельних суднах, де йому досі доводилося служити.

Він здавався молодшим, ніж був, дарма що встиг уже стати справжнім морським вовком. У оману вводив хлоп'ячий вираз його обличчя, ще й досі гладенького й чистого, схожого на жіноче, хоч нині завдяки морським мандрам од лілей на ньому не лишилось і сліду, а троянди ледь жевріли крізь засмагу.

Коли проста людина, погано обізнана з підступами великого світу, зненацька опиниться в новому для неї середовищі, на військовому кораблі, вона може втратити звичну впевненість, якщо душа її заражена злостивістю чи пихою. До речі, серед строкатої команди "Звитяжного" було кілька моряків хоч і незначного рангу, але, безперечно, видатних: їхні постаті набули тієї особливої виразності, що її повсякденна військова дисципліна й численні битви часом надають навіть людям пересічним. Отож' на борту сімдесятичотирьохгарматного корабля Морський Бог Біллі Бад трохи нагадував сільську красуню, що потрапила з провінції в палац і змушена жити з високородними па-ніями. Проте він навіть не помічав такої зміни, як і того, що його вигляд викликає лукаву усмішку на обличчях деяких матросів. Так само він не здогадувався, яке вигідне враження його особа та поводження справляють на інтелігентних мешканців кормової палуби. Втім, у цьому не було нічого дивного. Маючи статуру родовитого англійця, у чиїх жилах тече саксонська кров без найменшої домішки нормандської чи будь-якої іншої, він завжди зберігав на своєму обличчі лагідний, спокійний і добрий вираз, такий, якого грецькі скульптори інколи надають Геркулесові. Маленькі, гарної форми вуха, високий підйом ступні, тонко окреслені ніздрі та губи, навіть руки, мозолясті, бронзово-помаранчеві, як дзьоб у птаха-перцеїда, руки, що вже зріднилися з линвами та відрами зі смолою,— а над усе щось у жвавому його обличчі, в кожній випадковій позі чи жестові, щось таке, що змушувало думати про матір, щедро обдаровану ласкою Амура та Грації; все це виразно виказувало походження, гідне кращої долі. Все трохи прояснилося, коли з'ясувалася одна обставина. Біля кабестану Біллі Бада офіційно записували до служби. Офіцер, низенький жвавий чоловічок, запитав його між іншим про місце народження, а Біллі відповів:

— Не знаю, пане!

— Не знаєш, звідки ти родом? А хто твій батько?

— Господь його знає, пане.

Вражений цими простими й щирими відповідями, офіцер розпитував далі:

— А що ти знаєш про своє походження?

— Нічогісінько, пане. Правда, я чув, начебто одного ранку мене було знайдено в чепурному кошичку біля дверей брістольського вельможі.

— Знайдено, кажеш? Ну що ж! — Офіцер задер голову, міряючи поглядом новобранця.— Ну що ж! Знахідка, як бачу, не з— найгірших. Дай боже, щоб не остання: такі, як ти, у флоті — на вагу золота!

Атож, Біллі Бад був найда й чи не з байстрюків панського роду, його шляхетне, походження знати було відразу, як у коня — добру породу.

Хлопець не міг похвалитися особливим розумом, мудрістю змія й поготів, а проте неправильно було бачити в ньому лише невинного голуба. Він дивився на світ непорочно-чистими очима душевно здорової людини, котра ще не скуштувала гріховного яблука знання. І хоч був він зовсім неписьменний — не вмів навіть читати,— зате кохавсь у співі, й подібно до солов'я, цього вродженого музики, сам складав пісеньки.

Коли він і мав якесь поняття про правила пристойності, то, либонь, не більше за те, що його ми приписуємо,— і, мабуть, не без підстав,— собаці з породи сенбернарів.

Життя юнакове минало серед стихій, і його уявлення про суходіл не сягали далі берега — частини земної тверді, ніби спеціально відведеної під танцювальні зали, трактири й борделі, словом, під усе те, що моряки звуть "обітованою землею", тож простої його натури так і не торкнулися моральні збочення. Певна річ, моряки — люди не безгрішні. Однак до їхніх так званих гріхів рідше, ніж у жителів суходолу, домішується розпуста: вони грішать не тому, що зіпсовані, а тому, що їм надто довго доводиться стримувати життєві сили, грішать, скоряючись голосові природи. Завдяки вродженим нахилам і щасливій фортуні, Біллі багато в чому був схожий на доброчесного дикуна, скажімо, біблійного Адама, якого ще не встиг спокусити Змій.

Тут я дозволю собі навести один доказ на підтвердження теорії про моральний занепад людства, одностайно нехтуваної в наш час. Коли хтось у європейському костюмі вирізняється якимись чеснотами в чистому, неспотвореному вигляді, то, придивившись до нього ближче, переконуєшся, що вони, ті чесноти, не стільки відповідають теперішньому способові життя, скільки суперечать йому, і починаєш "навіть вірити, ніби їх якимось дивом успадковано ще з тих прадавніх часів, коли не було ні Каїнових міст, ні городян. Тому, хто має здоровий смак, така людина, образно кажучи, нагадує чистий аромат лісової ягоди, тоді як людина цивілізована, навіть якщо вона майже в усьому бездоганна, залишає на язиці у того ж таки гурмана моралі кепський присмак мішаного вина. Отож-бо до кожного, кому дістались у спадок ці прості цноти й хто, приблудивши до новочасної християнської столиці, ошелешено, мов Каспар Гаузер, бродить її вулицями,— можна сміливо віднести докір стародавнього поета, кинутий чеснотливому селянинові, що потрапив до чужого для нього імператорського Рима:

Завжди такий правдомовний, Чого-бо ти, Фабіане, до міста прибився?

Наділений рідкісною вродою, наш Морський Бог, подібно до прекрасної героїні одного з оповідань Готорна 1, мав своє вразливе місце, йдеться, щоправда, не про фізичну ваду, а про дефект мови. Коли

в хвилини небезпеки, наприклад, у шторм, Біллі поводився як взірцевий моряк, то іншого разу, чимось зненацька дійнятий до живого, він починав1 заїкатися, або й зовсім втрачав свій напрочуд співучий голос, що здавався живим втіленням душевної гармонії. Хіба це не разюче свідчення .того, що лукавий кривотлумач божого закону, заздрісний злий підбурювач з Едему й досі опікується кожним, хто живе на цій землі, й неодмінно добере способу підсунути свою візитну картку, мовби нагадуючи нам: "Нікому не уникнути мого тавра!"?

Вказуючи на цей гандж Морського Бога, ми тим самим засвідчуємо, що він не належить до ідеальних героїв, а сама історія, де він — головна дійова особа, не має нічого спільного з традиційним романом.

Розділ третій

"Звитяжний", куди примусово перевербували Біллі, плив до Середземного моря, щоб приєднатися до флотилії. Незабаром він досяг місця свого призначення. У складі флотилії сімдесятичотирьохгармат-ний брав участь у маневрах, хоч подеколи за браком фрегатів виконував як швидкохідний корабель спеціальні розвідувальні завдання і навіть доручення, розраховані на тривалий час. Втім, усе це не має безпосереднього стосунку до нашої розповіді, оскільки її рамки обмежуються життям одного корабля й долею одного моряка.

Стояло літо 1797 року. Минула весна була вельми неспокійна: у квітні вибухнув бунт на рейді Спітхед, а в травні стався новий і ще тривожніший спалах заколотів у флотилії, що стояла на якорі на річці Нор. Останні події ввійшли в історію під цілком слушною назвою Великий бунт. Для Англії то була пересторога ще грізніша від тогочасних маніфестів та переможних, хоч і нашвидку сформованих військ Директорії.

Для імперії бунт на Норі означав те саме, що означав би страйк пожежників для Лондона, запаленого з усіх кінців. Ця лиха для

Сполученого Королівства пора безпосередньо-підготувала появу знаменитого гасла, яке два роки перегодом оповістило весь бойовий флот, що мають робити англійці для врятування своєї вітчизни. Як відомо, бунтівні моряки, цілі тисячі їх, під гучні вигуки "ура!" підняли на щоглах трипалубних та сімдесятичотирьохгарматних кораблів, об'якорених на рейді флотилії — цієї правої руки єдиної вільної консервативної держави в Старому Світі,— британські прапори без емблем Британської Співдружності та Хреста, що тепер символізували не тверду законність і свободу, а зловороже полум'я буремної, непогамовної революції.

Ця подія на якийсь час надала іронічного забарвлення натхненним словам Дібдіна, чиї пісні неабияк сприяли європейській політиці англійського уряду — словам на славу британському морякові, його патріотичній самопожертві:

Моє життя належить королеві.

Цей епізод з високославного морського літопису Острова історики, зрозуміло, скорочують; як признається один із них (Дж. П. Джеймс), він би охоче вилучив його, якби "безсторонність лишала місце для авторського свавілля". Він сам відбувся чимось на зразок побіжної нотатки, без жодних подробиць. Нелегко їх дошукатись і в бібліотеках. Як і деякі інші події в кожну епоху і в усіх державах світу, не поминаючи й Сполучених Штатів, Великий бунт мав таку закваску, що з міркувань патріотичних і політичних його воліють відсувати на задвірки історії. Мовляв, подібних подій однак не замовчиш, лишається, отже, згадувати їх якомога обережніше: нація з цілковитою підставою може наслідувати розважливу людину, що не хоче виносити на люди свої родинні чвари чи трагедії.

Після переговорів між урядом і призвідниками бунту, коли власті поклали край деяким кричущим утискам, перше повстання на рейді Спітхед було сяк-так утихомирено й спокій ненадовго відновлено. Та несподіваний і ще більший бунт на Норі, надто загострений тим, що

згодом, під час переговорів, вимоги заколотників було відхилено як зухвалі й безпідставні, переконливо засвідчив, коли червоний прапор ще раніш не розвіяв усіх сумнівів, чим дихають моряки. Кінець кінцем революцію було придушено і, мабуть, лише завдяки непохитній вірності корпусу морських піхотинців та добровільному поверненню на службу авторитетних груп моряків. Бунт на Норі, певно, було б найкраще порівняти із виснажливим нападом заразної пропасниці, швидко переможеної здоровим від природи організмом.

У всякому разі, чимало людей із кількатисячного числа бунтівників трохи згодом, спонукувані чи то патріотизмом, чи то войовничістю, а може, тим і другим, допомогли Нельсонові здобути лаври на Нілі й лаври з лаврів під Трафальгаром. Для бунтівників обидві битви, а найпаче Трафальгарська, стали спокутою всіх гріхів, до того ж напрочуд ефектною, бо на морі немає величнішого видовища, як героїчна звитяга зброї. Ті битви, зокрема, Трафальгарська, безприкладні у всесвітній історії.

Розділ четвертий

(Про того, кого Теннісон1 назвав "найбільшим моряком

від створення світу")

Коли хтось береться за перо, то, всупереч усім намаганням не відхилятися від теми, його неодмінно пориватиме на манівці. Ось і я хочу накинути гака, звабленний гучною славою Нельсона. Радий буду, коли читач приєднається до мене. Оскільки такий кружний шлях є безперечним літературним гріхом, а всякий гріх, як кажуть злоріки, солодкий, то ми принаймні зазнаємо гріховної насолоди.

Очевидно, я не зроблю відкриття, твердячи, що новочасні винаходи зрештою спричинили не менший переворот у морській стратегії, ніж китайський порох, завезений колись до Європи, у всьому воєнному ділі.

Як відомо, першу європейську зброю, неоковирну на вигляд, багато рицарів погордливо відкинули як нікудишнє знаряддя, придатне хіба що для нікчем, які бояться схрестити мечі в чесному бою. А проте рицарська мужність не перевелася разом з рицарством, хоч уже й не мала колишнього блиску. Так само й на морі військова доблесть таких воєначальників, як Дон Жуан Австрійський, Доріа, Ван Тромп, Джін Варт, багатьох британських адміралів чи, скажімо, американських офіцерів 1812 року, людей декатурівського2 гарту,— не стала пережитком разом з їхніми дерев'яними кораблями, дарма що деякі способи морського бою вийшли тепер із моди як надто складні для застосування в нових умовах.

І все-таки кожного, хто вміє шанувати Сучасність, не принижуючи Минувшини, можна легко зрозуміти, коли він вбачатиме у старому кораблі "Вікторія", що нині самотніє у Портсмутській гавані, не тільки притрухлий пам'ятник безсмертної слави, а й м'який поетичний докір на адресу "моніторів" та інших ще потужніших європейських панцирників. І не тільки через те, що ці кораблі надто вже недоладні, позбавлені пропорцій і стрункості старих лінкорів, а й з ряду інших причин.

Можливо, дехто і відчуває справедливість цього докору, а проте ладний заглушити його в ім'я нового порядку, не зупиняючись навіть перед іконоборством. Наприклад, збудоражені сяйвом зірки, вправленої у палубу "Вікторії", де поліг Великий Моряк, ці військові прагматики доводитимуть вам, ніби Нельсонові не варт було підставляти себе під кулі у бою, мовляв, це не личить полководцеві й навіть має присмак нерозсудливості й марнославства. Вони ще можуть додати, що під Трафальгаром він буквально накликав на себе смерть, що, мовляв, якби не бравада, звитяжний адмірал, напевно, пережив би цю битву, і вже 'б ніхто не змінював його мудрого передсмертного наказу, як його' безпосередній наступник; натомість він сам би після баталії поставив пошарпаний флот на якір, і тоді б не затонули кораблі й не загинули марно люди в морській бурі, що знялася за бурею воєнною.

І навіть, якщо ви одразу відкинете надто спірну думку про те, що за тих умов можна було поставити флот на якір, ці войовничі послідовники Бентама 1 хапатимуться і, на перший погляд, цілком слушно — за решту вищенаведених доводів.

У таких випадках, проте, кажуть: розумний по шкоді. Справді, коли говорити про підготовку до битви з погляду стратегії й тактики, зокрема, про вибір напряму головного удару з позначенням його на карті, як це зроблено в Копенгагені,— то стає очевидним, що небагато полководців змогло б похвалитися такою скрупульозністю, як той, хто так легковажно ризикував життям у бою.

Не треба забувати й того, що найперша чеснота для моряка — не обережність, навіть освячена вищими міркуваннями, а нездоланна жадоба слави й закорінене глибоко в серці почуття обов'язку. І коли слово "Веллінгтон" не сповнює людські душі таким бойовим запалом, як простіше ймення "Нельсон", то причина, видно, саме в цьому. Альфред2 у своїй жалібній оді, присвяченій переможцеві під Ватерлоо, не зважується назвати його найбільшим полководцем усіх часів, зате Нельсона там-таки згадує як "найбільшого моряка від створення світу".

Під Трафальгаром Нельсон перед самим початком битви сів до столу й стисло занотував свою останню волю та заповіт. Здавалося, він передчував свою блискучу перемогу, увінчану власною славною смертю, отож якесь майже побожне почуття спонукало його вдягти парадний мундир з усіма регаліями — свідченнями гучних його подвигів: якщо чепуритися перед жертовним вівтарем — позерство, то й кожен справді героїчний рядок у великих епосах та драмах — не що інше, як афектація й пишномовність, бо в ньому знаходить своє вираження те саме душевне піднесення, яке в людей Нельсонової вдачі слушної хвилини переливається в дію.

Розділ п'ятий

Бунт на Норі придушено. Але не всі кривди було усунуто. Коли, наприклад, постачальникам довелось облишити практику, повсюдно заведену серед їхнього племені, скажімо, довіз гнилого сукна, зіпсованих чи недоважених продовольчих пайок, то принаймні примусове вербування не відмерло. Цього способу комплектувати флот, освяченого віковічною традицією й береженого законом аж до часів лорда-канцлера Манфілда, способу тепер уже трохи призабутого, але не скасованого офіційно,— годі було зректися в ті роки. Відмова від нього погано позначилася б на боєздатності вкрай потрібного для королівства флоту, оскільки кораблі ще ходили під вітрилами, без парового двигуна й обслуговувалися всі без винятку, починаючи від численних їхніх вітрил і кінчаючи не менш численними гарматами, тільки лиш силою м'язів; цей флот відчував тепер аж надто гостру нестачу в людях, бо посилено поповнювався кораблями різних типів, аби не дати розгорітися пожежі, що спалахнула на континенті.

Глухе ремство прохоплювалося ще перед обома бунтами, але й після їх придушення так чи так давалося взнаки. Тому не без підстав знову остерігалися заколотів як на окремих кораблях, так і на всьому флоті. За прикладом далеко ходити не треба: того ж року, яким датуються події нашої розповіді, Нельсон, тоді ще віце-адмірал сер Горацio, перебуваючи у флотилії біля іспанського узбережжя, дістав од коман-дувача-адмірала наказ перенести свій прапор із "Капітана" на "Тесея": оскільки останній корабель щойно прибув із краю, де брав участь у Великому бунті, начальство побоювалося небезпечних настроїв його матросів і вважало, що такому офіцерові, як Нельсон, не треба буде терором змушувати команду до рабської покори — самою своєю присутністю він схилятиме її до вірності, коли й не такої ревної, як його власна, то принаймні такої ж щирої. Отже, якийсь час на багатьох кормових палубах було неспокійно. На морі вживали всіляких заходів, щоб запобігти можливому бунту. Коли зненацька спалахував бій, офіцерам, прикріпленим до батарей, не раз доводилося ставати з оголеними шпагами позад гарматної обслуги.

Проте на борту сімдесятичотирьохгарматного, де Біллі щойно підвісив свій гамак, по матросах майже не видно було, принаймні для

недосвідченого ока, що Великий бунт стався зовсім недавно, а по командирах і поготів. У своєму повсякденному житті-бутті офіцери військового корабля звичайно беруть собі за взірець капітана, якщо в того відповідно сильніший характер.

Високорідний капітан Едвард Ферфакс Вер — такий його повний титул — був старий парубок років десь під сорок, моряк, відомий навіть тоді, в часи знаменитих мореплавців. Хоч він і родичався із високою аристократією, проте не завдячував своїми успіхами тільки цій обставині. Морську службу він знав добре, побував не в одній битві, до матросів ставився по-людському, хоч і не попускав нікому нехлюйства; був утаємничений в усі тонкощі свого ремесла, сміливий до зухвальства, хоч і не легковажний.

Капітаном його було наставлено після перемоги адмірала Родні, при якому він служив молодшим офіцером, над Де Грасом. У цій битві в західноіндійських водах Вер виявив неабияку мужність.

На суходолі його, вбраного в цивільне, мало хто взяв би за моряка, тим більше, що в розмові він без потреби ніколи не козиряв морськими слівцями і, стриманий в усьому, неохочий був до жартів. Так само і в плаванні, коли не траплялося якихось надзвичайних справ, він був найзвичайнісінькою людиною. Якби житель суходолу побачив, як цей нелоказний чоловік, без жодних регалій, виходить із своєї каюти на палубу, а офіцери мовчазно й шанобливо розступаються перед ним, то вирішив би, що то якийсь високий цивільний гість на борту військового корабля, якийсь вельможний таємний посланець, що їде до місця свого призначення. Однак така стримана поведінка, певно, пояснювалася простою чоловічою скромністю, що нерідко є ознакою рішучої вдачі й виявляється в усі моменти життя, крім тих, коли вимагається рішучих дій,— вона у людини всякого стану засвідчує справжній аристократизм.

Як і деякі інші люди, що в цьому світі присвятили себе героїчному ремеслу, капітан Вер, що у відповідальний момент виявляв неабияку твердість, іноді впадав у мрійливість. Стане, бувало, сам один з

навітряного боку великої палуби, візьметься рукою за рангоут і замислено дивиться на чорні морські хвилі. Коли в той час хтось потикався до нього з якоюсь дрібною справою, виводячи його з задуми, він дратувався, але відразу ж опановував себе.

На флоті всі його знали під прізвиськом Сяйний Вер. Диво-дивне, але заробив його той, чиє .лицарство не мало показного блиску,— і ось за яких обставин: улюблений капітанів родич лорд Дентон, чоловік із буйною уявою, перший в Англії, хто зустрічав і вітав його після повернення із Західноіндійського походу, саме напередодні переглядав поетичний збірник Андру Марвелла 1 й натрапив на знайомий вірш "Еплі-тон Гауз", озаглавлений за назвою маєтку спільного їхнього предка героя німецьких воєн сімнадцятого століття,— із такою строфою:

Отож-бо — знову щастям утішатись

При ріднім вогнищі у рідній хаті —

Щоб жив у мирі й злагоді тепер

Добряга Ферфакс — Сяйний Вер!

Так от, щойно лордів брат у перших повернувся з переможного походу Родні, де так відзначився своєю доблестю, як лорд Дентон ухопив його в обійми й переповнений справедливими родинними гордощами за геройського моряка з їхнього дому, патетично вигукнув: "Щасти тобі, Еде, щасти тобі, мій сяйний Вер!" Слова ці набули розголосу, й нове прізвисько, справжня знахідка, коли в сімейній розмові треба було якось відрізнити капітана "Звитяжного" від іншого, старшого Вера, далекого його родича, теж моряка й теж капітана,— пристало назавжди до його прізвища.

Розділ шостий

У найближчих подіях командир "Звитяжного" відіграватиме неабияку роль, отже, не завадило б доповнити його образ, лиш окреслений у попередньому розділі. Капітан Вер був не тільки зразковим офіцером, але й людиною з винятковим характером. На противагу багатьом славним англійським офіцерам, тривала й нелегка служба, якій він був відданий усім серцем, не засмоктала й не засушила його. Він явно

5 Андру Марвелл — англійський поет і політичний ДІЯЧ XVII століття.

схилявся перед людським розумом. Кохався в книжках і, йдучи в море, не забував прихопити з собою бібліотечки, невеличкої, але дібраної із знанням справи. Вільні хвилини, проведені на самоті, хвилини, ще частенько бувають такі докучливі, а проте інколи випадають командирові навіть у поході,— ніколи не наганяли нудьги на капітана Вера. Деякі книголюби захоплюються не стільки змістом твору, скільки його художніми якостями; він же шанував книжки, популярні серед мудреців із числа впливових високих чинів, книжки про людей та події, байдуже, з якої епохи,— речі історичні, біографічні, причому авторів, здатних без лукавства й упередженості, як-от, наприклад, Монтень, чесно й просто розмірковувати про життєві справи.

Захоплюючись такими творами, він знаходив поживу для власних потаємних думок, якої марно шукав у товариських розмовах, отже, в найголовніших питаннях буття у нього склалися тверді погляди, й він розумів, що поки зберігатиметься ясність його розуму, істотно змінитися вони не зможуть. А що доля вготувала йому становище не таке вже й визначне, це ставало йому в добрій пригоді. Усталені переконання правили капітанові за своєрідну греблю проти грізної хвилі нових суспільних поглядів, політичних та всіляких інших, а вона ж у своєму навальному русі поривала за собою чимало умів, не згірших, зрештою, від його власного. Коли інші аристократи, до чийого кола він належав з народження, злостивилися на поборників нового здебільшого через їхні теорії, ворожі привілейованим станам, то капітан Вер опирався їм з любові до істини — мовляв, хіба ж можливо втілити їх у тривалі

інституції, і хіба не спрямовані вони проти миру на землі й добра людства?

Ледачіші на розум і легковажніші за капітана, деякі офіцери його рангу — з ними він спілкувався лише з необхідності, вряди-годи — вважали його за людину нетовариську, суху, справжнього канцелярського щура. Бувало, одійде він від їхнього гурту, а хтось і озветься до свого колеги: "Що й казати, благородна душа — наш Сяйний Вер. Хоч би що, писали газети, а сер Горацію, як подумати, не набагато кращий за нього моряк чи воїн. Але скажи мені по щирості, ти не помічав часом у ньому педантичної струнки, подібної до шовкової нитки у звої корабельної линви?"

Така панібратська критика наче була й справедлива. Скажімо, заходила мова про видатних сучасників чи недавні події, то він не тільки ніколи не впадав у жартівливо-простакуватий тон, а бувало ще й процитує якогось історичного діяча, або свідчення давньої книги, і то так вільно, мовби все те писалося сьогодні. Наче йому й невтямки, що для його простодушних співрозмовників — а вони читали хіба що газети — такі далекі посилання, навіть найпростіші, зовсім незрозумілі. Однак натурам, подібним до капітанової, нелегко додержати такту в таких випадках. Чесність змушує їх бути щирими, часом аж надміру — так перелітному птахові не видно в піднебесному леті, що він перетнув якусь межу.

Розділ СЬОМИЙ

Немає потреби тут розводитися про старших лейтенантів та інших офіцерів капітана Вера, як не обов'язково згадувати всіх мічманів. Натомість одразу відрекомендуємо одного з унтер-офіцерів — постать, що відіграє у нашій історії особливо важливу роль. Спробую змалювати його портрет, хоч і усвідомлюю всю марність своїх зусиль.

йдеться про Джона Клеггерта, корабельного профоса. Це морське звання, мабуть, ні про що не говорить жителеві суходолу, отож слід дати деякі пояснення. Очевидно, раніше такі унтер-офіцери навчали моряків, як користуватися зброєю, шпагою чи абордажною шаблею. Але вже віддавна, завдяки розвиткові артилерійської справи, рукопашні бої почали відживати, селітра та сірка дедалі більше витісняли крицю, тож роботи для них не стало, й профос великого військового корабля обернувся на такого собі шефа поліції, зобов'язаного, крім усього іншого, стежити за порядком на людних гарматних палубах.

Клеггерт був високий чоловік років тридцяти п'яти, трохи щуплявий як на свій зріст, але загалом вельми показний. Руки мав дрібні й випещені — явно неробочі. Особливу увагу привертало його обличчя, з тонко, мов на грецькій камеї, різьбленими рисами і зовсім безволосим, як в індіанського вождя, підборіддям, навдивовижу масивним і випнутим уперед, мов у превелебного доктора Тайтуса Оутса на його гравюрних зображеннях — підступного протестантського обвинувача часів Карла II, організатора гонінь на учасників так званої папістської змови, вигаданої ним самим. Клеггерт умів, як то кажуть, "дивитися чортом", і це придавалося йому на службі. Форма його голови свідчила про неабиякий розум, а шовковисті смоляні кучері, трохи навислі над чолом, підкреслювали блідість обличчя із шкірою легкого бурштинового тону, який буває у потемнілого від часу мармуру.

Такий незвичайний серед рум'яних чи бронзових від засмаги моряків колір обличчя, певною мірою набутий завдяки роботі в закритому корабельному приміщенні, хоч і не дуже впадав в око, але змушував думати про якийсь розлад чи патологічні зміни в організмі, зокрема в складі крові. А його зовнішність і манери так промовисто свідчили про освіченість і колишнє становище, яке не мало нічого спільного з теперішньою його флотською службою, що багато хто вважав його за благородного вельможу, зацікавленого з якихось причин у збереженні свого інкогніто. Про його минуле ніхто нічого не знав. Клеггерта можна було б вважати за англійця, якби ледь помітний акцент не виказував чужинця. Посивілі морські пліткарі з гарматних палуб подейкували,

начебто профос — панського роду, а до королівського флоту потрапив, уникаючи суду за якийсь карний злочин. Те, що ніхто не міг обгрунтувати цієї поголоски, зрозуміло, анітрохи не перешкоджало її поширенню. В описувані тут часи морські вовки з команди військового корабля охоче вірили таким чуткам, досить було на гарматних палубах хоч раз пустити їх про кого-небудь, нижчого званням за кадрового офіцера. То чому ж Клеггерт мав бути винятком? Хіба не давав він заздрісникам щедрої поживи для недобрих домислів, коли його минуле було загадкою, коли він, людина надзвичайна, вступив до флоту уже в зрілому віці й без жодних навичок мореплавця, дістав там найнижче звання і ніколи ані слівцем не прохопився про своє колишнє життя на суходолі?

Однак плітки про нього, поширювані серед моряків під час пів-вахти, живилися ще й з іншого джерела. З якогось часу британський флот став такий невибагливий у доборі людей, що не тільки суходолом і морем пішла гучна слава про загони примусового вербування, а й набрав розголосу той факт, зрештою, майже не приховуваний властями, що лондонській поліції дозволено було хапати всякий набрід і чимшвидше приставляти до порту чи на флот. Більше того, не було таємницею, що навіть деяких добровольців приводив на службу не патріотичний дух, не погоня за морською романтикою, і не жадоба воєнних пригод. Для неплатоспроможних боржників, яким загрожувала тюрма, для різних покидьків флот став вигідним і безпечним притулком. Безпечним* бо, потрапивши на військовий корабель, вони відразу ставали такі ж недоторканні, як середньовічні злочинці в тіні вівтаря. Цю картину санкціонованих зловживань — нині мало хто про них знає, оскільки тодішній уряд явно не поспішав їх розголошувати, та й людей вони зачіпали зовсім незначних,— освітлює один факт, за правдивість якого я не ручуся і, отже, наводжу його тут з певними застереженнями. Цей факт я, пригадую, почерпнув із книжки, хоч і не пам'ятаю її назви, а понад сорок років тому в прецікавій розмові на терасі Грінвічського будинку мені потвердив його старий пенсіонер у трикутному капелюсі — балтіморський негр, що побував під Трафальгаром. Від нього я довідався, що в тих випадках, коли військовий корабель доконче мусив

вирушати в море, а людей на ньому не вистачало, то рекрутів, скільки їх там треба було, брали просто з в'язниць. З вищезазначених причин, сьогодні, очевидно, було б не так просто перевірити правдивість цього твердження. Але коли погодитися з ним, то як промовисто свідчили б ці факти, до якого лиха дожилася тогочасна Англія, опинившись віч-на-віч із війнами, посталими, мов зграя завивущих гарпій, із гуркоту й пороху зруйнованої Бастілії! Доба та здається зрозумілою для нас, бо ми дивимось на неї з певної відстані й постійно про неї читаємо. Та нашим дідам, особливо тим із них, хто над цим замислювався, геній тодішньої епохи уявлявся приблизно так, як "Дух півострова" Камоїнша], як невиразна погроза, таємна й могутня. В ті часи навіть Сполучені Штати не почували себе в безпеці. Коли Наполеон сягнув вершини своєї слави, деякі американці, учасники битви під Бан-кер-Хіллом, припускали, що, зрештою, й Атлантика не зупинить зловісного вискочку, який виріс із революційного хаосу й заходився творити суд, подібний до пророкованого Апокаліпсисом.

Однак не варт було особливо вірити чуткам про Клеггерта, що хо* дили на гарматних палубах, тим більше, що й будь-хто, виконуючи його службу на військовому кораблі, не міг сподіватися на авторитет серед команди. Крім того, моряки, як їм на зуби потрапить хтось такий, кого вони просто не злюбили, часом без жодної на те причини, дуже схожі на жителів суходолу: люблять згущувати барви й вигадувати небилиці.

По суті, люди з команди "Звитяжного" знали про давнішню кар'єру профоса не більше, ніж астроном знає про мандри комети до ЇТ першої появи на небосхилі. Думку ж морських пліткарів гут наведено тільки для того, щоб показати, яке враження справляв цей чоловік на натури прості, неотесані, чиї уявлення про людську ницість були надзвичайно вузькі й вульгарні, не сягали далі звичних образів злодія, що в нічну вахту шастає серед розвішаних гамаків, чи маклерів та різних берегових п'явок із морських портів.

Та плітки плітками, а факт лишається фактом: хоч після вступу до флоту новака Клеггерта й залічено, як згадувалося, до найнижчої ка-

! КамоТнш (Камоенс) — великий португальський поет епохи Відродження.

тегорії корабельної команди — матросів-чорноробів, він довго серед них не затримався.

Відразу випливли нагору його таланти: вроджений тверезий розум, підлабузництво, неабияка пильність, засвідчена при слушній нагоді,— і все це разом, приправлене якимось суворим патріотизмом, швидко відкрило йому дорогу на посаду профоса.

Безпосередніми підлеглими цього морського начальника були так звані корабельні капрали, настільки призвичаєні до покори,— між іншим, подібні люди не рідкість і в деяких суходільних установах,— що, здавалося, самі й кроку не ступлять. У шефових руках сходилися найрізноманітніші таємні нитки, і його помічники, спритно смикаючи за них, могли завдавати будь-кому з цієї морської громади різних прикрощів, коли не якогось більшого зла.

Розділ восьмий

Життя на передній щоглі припало Біллі до смаку. Там, коли не було якоїсь нагальної роботи на вищих топ-реях, марсові, молоді завзяті хлопці, створювали щось на зразок повітряного клубу — вигідно повмощувавшись на менших бічних вітрилах, згорнутих у подушки, вони правили теревені, мов ліниві боги, або ж цікавим оком спостерігали за тим, що робилося внизу в рухливому світі палуб. Не дивно, що Біллі зі своєю вдачею почувався в такому товаристві як риба у воді. Незмінно чемний, він охоче підтримував розмову з кожним, хто звертався до нього, — звичай, збережений ще з тих часів, коли він служив на торговельних суднах. Тепер, однак, вся його увага була зосереджена на роботі, й товариші навіть добродушно кепкували з нього. Така запопадливість мала своє пояснення: другого ж дня після перевербування Біллі довелося бути свідком привселюдної кари батогом, що

глибоко вразило його. Жертвою був молодий новак, вахтовий із бізань-щогли, який надумав покинути пост, коли корабель розвертався. Біллі вжахнувся, побачивши голі плечі винуватця, вздовж і впоперек пописані багровими рубцями, і, що найгірше,— вираз обличчя хлопця, коли той у накинутій екзекутором сорочці біг від страшного місця, щоб сховатися в натовпі. Біллі тоді твердо вирішив, ні в чому не допускатися недбальства, щоб і на себе не накликати кари, не давати приводу для найменших зауважень. Які ж були його подив і тривога, коли він побачив, що його переслідують дрібні неприємності,— то речовий мішок виявиться не на місці, то розв'яжеться гамак — стежити за порядком належало корабельним капралам з нижніх палуб, і один уже навіть пообіцяв Біллі "втерти маку".

Як це могло статися при його сумлінності? Ця загадка не давала Біллі спокою. Та коли він розповідав про свої прикрощі молодим колегам, ті або не вірили йому, або вбачали в його стурбованості щось комічне.

— Маєш мороку з мішком, Біллі? — питав котрийсь.— Ну, то зав'яжись у ньому, друже, й тоді знатимеш точно, хто риється у твоїх манатках.

Був на кораблі один старий моряк, недавно переведений на легшу службу при грот-щоглі, де він мав приглядати за снастями, обмотаними довкола неї на кофель-бугелі. Якось Біллі познайомився з ним, і тепер, опинившись у скруті, зміркував, що саме цей чоловік міг би дати йому мудру пораду. То був старий датчанин, давно англізований на службі, неговіркий, прикрашений безліччю зморщок і кількома почесними шрамами. Його висхле обличчя, почорніле від часу й негод, мов старий пергамент, було всіяне синіми цятками — пам'ять про випадковий вибух набою під час однієї із битв. Він потрапив сюди з "Агамемнона"; ще два роки тому служив під началом Нельсона, тоді ще тільки сера Горація, на тому самому кораблі, безсмертному в історії флоту, що, потрощений і обдертий аж до голої снасті, виглядає величним кістяком на Гейденовій 1 гравюрі. На "Агамемноні" він був за абордажника. Через його скроню й

щоку тягся білий шрам від ворожої шаблі, подібний на темному обличчі до навскісної смужки ранкового світла. За той рубець, винесений, як усі знали, із запеклого бою, а також за сині цятки на шкірі команда "Звитяжного" дала йому прізвисько Пекель-ник.

Коли маленькі ласячі очиці старого вперше зупинилися на Біллі, зморшки на його обличчі ожили, якось чудно здригнулися в похмурій німій іронії. Непослідовний, суворий і, зрештою, досить обмежений старечий розум, мабуть, відзначив у Морському Богові, а то й просто приписав йому щось таке, що на військовому кораблі здавалося вкрай недоречним. Та згодом, коли старий Мерлін крадькома придивився до Біллі, лихий його гумор трохи злагіднів. При зустрічі на його обличчі вже з'являлась якась подоба доброзичливої усмішки, яку змінювала глибока задума. В такі хвилини він розмірковував над тим, яка доля кінець кінцем чекає таку натуру, адже хлопець опинився в світі досить-таки підступному, де сама відвага без досвіду, спритності й хитрощів не варта й щербатого шеляга і де навіть найбільша людська доброчесність не підкаже, як повестися гідно в двозначній ситуації.

Та як би там не було, а датчанин прихилився до Біллі, якщо аскет взагалі може відчувати якусь прихильність. І не тільки з філософської цікавості до цієї незвичайної постаті. Була ще й інша причина. Якщо-молодь уникала дивакуватого, похмурого старигана, то Біллі завжди перший сміливо озивався до нього, ніколи не минаючи моряка з "Агамемнона" без шанобливого вітання, а таке рідко лишається поза увагою старих людей, які б вони не були жовчні й що б не думали про світ і людей. Датчанин не цурався похмурих жартів, і чи то через, свою старечу заздрість до молодого стрункого Біллі, чи з якоїсь іншої складнішої причини, з самого початку називав його не Біллі, а Малюком. Це він, власне, вигадав прізвисько, яке так і лишилося за формар-совим.

Отже, Біллі, зіткнувшись із дрібними неприємностями, причини яких він не міг зрозуміти, кинувся шукати старого й знайшов його на верхній палубі. Вільний від служби, той сидів сам один на скрині для ядер, думаючи свою думу й час від часу міряючи зневажливим поглядом

чепуристих моряків,— після другої піввахти ті саме прогулювалися поблизу. Біллі поділився з ним своїми турботами, знову й знову дивуючись з тої напасті. Старий моряк слухав уважно, його зморшки здригалися після кожного юнакового слова, а ласячі очиці хитро поблискували.

Закінчивши розповідь, Біллі запитав;

— Ну, що ти на це скажеш?

Старий заламав брезентовий берет, неквапом потер довгий навскісний шрам у тому місці, де він заходив поміж рідке волосся, і коротко відповів:

— Цибатий Джіммі, гострить на тебе зуби, Малюк.

Він мав на увазі профоса, відомого на кораблі під цим прізвиськом.

— Цибатий Джіммі? — вигукнув Біллі, широко розкриваючи блакитні очі.— За що? Таж я на власні вуха чув, і не раз, як він називав мене "красним молодцем".

— Невже? — ошкірився старий і додав: — Атож, солодко співає твій Цибатий Джіммі!

— Ні, не завжди. Але мені гріх на нього нарікати. Він рідко коли минає мене, щоб не озватися приязним словом.

— Бо гострить на тебе, зуби. Малюк!

Це попередження, повторене вдруге, та ще таким загадковим тоном, стурбувало Біллі, мабуть, не менше, ніж таємниця, яку він прагнув відгадати. Хлопець силкувався видобути з датчанина якусь

зрозу-мілішу відповідь, проте старий Хірон певно, вирішив, що на сьогодні вже досить повчати молодого Ахіллеса, отож стулив губи — при цьому його зморшкувате обличчя знов обернулося в застиглу маску — й поринув у мовчанку.

Літа й досвід, якого набувають деякі люди, цілий свій вік проходивши в підлеглих, розвинули в старому датчанинові холодний стриманий цинізм як головну рису його вдачі.

Розділ дев'ятий

На другий день випадок вселив у Біллі ще більшу недовіру до дивних висновків датчанина.

Ополудні, коли судно, ріжучи хвилі, під усіма вітрилами мчало своїм курсом, Біллі, сидячи внизу за обідом і весело балакаючи з товаришами, ненароком, коли корабель різко гойднуло, вивернув миску із супом на щойно вимиту палубу. Клеггерт із жезлом у руці саме йшов уздовж батареї, де в проміжку між гарматами вмостилися матроси, й масне вариво хлюпнуло просто йому під ноги. Він спокійно переступив калюжу й уже мовчки віддалявся, наче й не звернувши на те уваги — як-не-як хитавиця! — коли раптом побачив винуватця. На обличчя йому враз набігла тінь. Зупинившись, він уже намірився нагримати на моряка, та враз передумав, показав на розлитий суп і, жартівливо постукавши юнака жезлом по спині, прорік приємним басом, на який він іноді переходив:

— Гарна робота, хлопче! Бо в гарних людей усе виходить гарно. І пішов далі своєю дорогою.

Біллі не бачив, як при цих двозначних словах кутики Клеггертових губ різко опустилися у мимовільній усмішці, чи, точніше, гримасі. Гадаючи, що начальник пожартував, матроси, як буває в таких

випадках, догідливо зареготали, а Біллі радо приєднався до них, можливо, підохочений натяком на свій титул Морського Бога, гукнувши:

— Ну от, будь ласка! А ви ще кажете, ніби Цибатий Джіммі гострить на мене зуби!

— А хіба хтось казав таке? — здивувався один з матросів на ймення Доналд.

Трохи збентежений цим запитанням, формарсовий пригадав, що тільки один чоловік — Пекельник — натякав йому, до того ж дуже туманно, ніби добродушний профос має проти нього зуб.

Тим часом, коли цей служака ішов собі далі, на його обличчі промайнуло щось схоже на гіркий усміх, може, навіть гримаса, у якій відбилися його справжні лихі почуття, бо малий барабанщик, біжучи вистрибцем з протилежного боку й ненароком наштовхнувшись на нього, раптом відчув дивний переляк, що анітрохи не ослаб і після того, як профос зопалу огрів його жезлом і закричав несамовито:

— Не плутайся під ногами!

Розділ десятий

Що ж усе-таки діялося з профосом? І як його переживання, хоч би що вони означали, могли пов'язуватись із Біллі Бадом, коли до випадку з розлитим супом Клеггерт ніколи з ним близько не стикався — ні на службі, ні поза нею. Справді, що спільного міг мати спалах його гніву з таким добряком, як "миротворець" із торговельного судна, котрого навіть сам Клеггерт називав "красним молодцем"? За що Цибатий Джіммі міг, як казав датчанин, гострити зуби на Морського Бога?

А проте в глибині свого серця,— і не без причин, як, певно, здогадався проникливий читач при їхній останній випадковій зустрічі,— він таки гострив потайки зуби на Біллі.

Щоби більш-менш переконливо пояснити цей феномен, найпростіше було б удатися до здогадів про якусь потаємну сторону Клеггерто-вого минулого, до якої, сам того не відаючи, був причетний Біллі, про якусь романтичну подію — свідчення того, що Клеггерт знав юного моряка ще до їхньої зустрічі на борту "Звитяжного". Проте для таких здогадів не було жодних видимих підстав. Лишається, отже, визнати єдино можливу причину, дуже реальну й водночас не менш загадкову, ніж найфантастичніший з мотивів роману Радкліф 1 "Удольфські таємниці", де авторка, як відомо, передусім дбає про інтригу. Справді, що може бути загадковішого від неприязні, глибокої й мимовільної, що охоплює деяких смертних, досить їм побачити когось із своїх ближніх, навіть зовсім безневинного? Чи, може, в безневинності й криється корінь зла?

Ніде так різко не виявляється психологічна несумісність характерів, як на борту великого військового корабля, що вирушив у море із повністю укомплектованою командою. Там майже кожен моряк будь-якого звання щодень так чи так стикається з рештою людей. Отож ваш антипод неодмінно навертатиметься нам на очі, хоч викидай його за борт чи кидайся туди сам. Уявіть же собі, до чого все це може призвести людину особливого складу, сущого диявола в. людській подобі.

Цих зауважень, проте, не досить, щоб по-справжньому збагнути суть Клеггерта: надто вже глибока прірва між ним і людиною з нормальною психікою. Отож слід розвинути свою думку ширше.

Колись один шанований вчений, віком старший за мене, розповів мені про чоловіка — нині вже покійного, як і він сам,— з такою бездоганною репутацією, що ні в кого не вистачало духу відверто виступити проти нього, хоч дехто шепотів: "Що й казати, міцний горішок цей пан Ікс, непросто його розкусити. Знаєш, я не визнаю жодної офіційної релігії, а філософських систем і поготів. Та по-моєму, з

допомогою так званого "знання мирського життя" майже неможливо, принаймні для мене, зрозуміти Ікса, проникнути в лабіринт його душі й вийти з нього — тут потрібен якийсь інший ключ".— "А проте,— заперечував мій учений,— Ікс, хоч і який він незвичайний в очах декого, все-таки людина, а знання мирського життя — це, очевидно, й знання людської природи в більшості її виявів".— "Так, але ж поверхове, в загальних рисах. Коли ж маємо справу з поважнішими випадками,— я не певен, чи знати світ і знати людську природу — то не дві різні науки, що, може, й поєднуються в умі однієї людини, але не мають між собою нічого спільного або ж мають його дуже мало. Ні, якщо хтось із смертних постійно спілкується із своїми ближніми, в нього, зрештою, притуплюється гострота духовного зору, конче потрібна для розуміння найістотнішого в деяких виняткових характерах, і добрих, і злих. Я бачив, як в одній поважній справі дівчина обкрутила навколо пальця старого законника. І він аж ніяк не відзначався старечим м'якосердям. Просто дівоче серце він знав гірше, ніж закон. Кук 1 і Блекстоун 2 не осяяли так яскраво темні закамарки людської душі, як старозавітні пророки. А хто такі вони були? Здебільшого самітники".

На той час я був ще надто зелений, щоб зрозуміти, куди він хилить. Та нині, здається, все прояснилося. Справді, якби словник, запозичений із Святого письма, не вийшов нині з широкого вжитку, було б трохи легше характеризувати й класифікувати тих чи тих феноменів. А так доводиться звертатися до якогось авторитету, вільного від звинувачень у біблійних впливах.

У коментарі до одного з Платонових перекладів—той коментар теж приписують філософові — читаємо: "Природне зло — себто вроджене". Це визначення, правда, відгонить кальвінізмом, однак, на противагу кальвіністському догматові, не поширюється на весь людський1 рід. Мабуть, воно справедливе тільки щодо одиниць. Серед в'язнів чи засуджених до страти таких людей побачиш лише зрідка. У всякому разі визначних прикладів подібного злочинства, коли розум повновладно панує над примітивними тваринними інстинктами, треба шукати десь-інде. Цивілізація, особливо у своїх жорстоких виявах,— живильне

середовище для таких індивідів. Вони натягають на себе личину добропорядності. Ходяча чеснота — їхній потаємний спільник. Якихось пороків чи дрібних грішків вони, звісно ж, не мають. Проти них повстає, їхня незвичайна гордість. Дріб'язковості чи скнарості їм ніколи не закинеш. Одне слово, йдеться про злочинство вишукане, чисто психологічне, злочинство глибоке, але не запекле. Людям воно не робить честі, але й не дає права надто їх осуджувати.

Такі люди (маємо на увазі (Гаме визначні приклади) передусім жертви своєї суперечливої вдачі: хоч урівноваженість, стримані манери начебто й свідчать про їхню незвичайну розсудливість, у глибині душі вони шаленіють, злісно глушачи в собі голос розуму, а коли й прислухаються до нього, то тільки, щоб краще здійснити свої безумні наміри. Інакше кажучи, щоб дати вихід своїй божевільній люті, вони вдаються до холодних розрахунків, зберігаючи при цьому цілковиту ясність розуму.

Люди ті — справжні безумці, причому з найнебезпечніших, оскільки шал той охоплює їх раптово, іноді навіяний якоюсь окремою особою, і вони так із ним криються, так його тамують, що навіть в апогеї його помітить хіба досвідчене око. Повторюємо, хоч би що вони замислили, вони поводяться й діють цілком розумно.

Отож до їхнього поріддя належав і Клеггерт; до жахливого божевілля його довело не злочинне минуле, аморальні книжки чи розпуста — воно народилося разом із ним, словом, було "вродженим злом",

Можливість цього дехто заперечує або просто замовчує, та чи не це, власне, в деяких карних справах заводить суд у безвихідь? Чи не через це інколи наші присяжні змушені терпляче вислуховувати на своїх засіданнях не тільки туманні розумування платних адвокатів, а й ще туманніші висновки платних медичних експертів? І навіщо тільки вдаватися до їхніх послуг? Чому б не закликати досвідчених духівників? За самим своїм фахом вони заходять в особливі стосунки з силою людей,

часто, коли ті вже на божій дорозі, їхні бесіди з ними бувають відвертіші, ніж у лікаря з пацієнтом — тож-бо саме духівники могли б трохи прояснити істину, зрозуміти, що призвело до злочину — божевільний розум чи шалене серце. Якщо ж досвідчені духівники й не дійдуть цілковитої згоди перед судом, то розбіжності у їхніх визначеннях у всякому разі будуть не більші, як у платних медичних експертів.

Щось тут намудровано, скаже дехто. Але чому, дозвольте запитати? Чи не тому, що ці міркування перегукуються із словами святого письма про "одвічну загадку зла"?

Я свідомо присвятив цей розділ профосовій вдачі, оскільки саме нею зумовлений різкий поворот подій, що намітився у нашій розповіді.

Розділ одинадцятий

(Холодна лють і розпач)

Як уже зазначалося, Клеггерт був чоловік показний і гарний собою, хоч підборіддя трохи й псувало його обличчя. Він, певно, й сам пам'ятав про свою вроду, бо відзначався охайністю і взагалі одягався зі смаком. Що ж до Білла, то його фігура була просто-таки могутня, а обличчя, хай і не таке тонке та бліде, як у Клеггерта, також випромінювало внутрішнє світло, хоч джерело того світла, можливо, було й інше. Смаглявий рум'янець на його щоках осявало чисте полум'я його душі.

Разючий контраст! І коли в щойно описаній сцені профос кинув репліку "Бо в гарних людей усе виходить гарно", він, певно, виказав себе цією шпилькою, признався ненароком, що з першого ж погляду незлюбив Біллі за його рідкісну юнацьку вроду.

Власне, заздрість і ненависть, пристрасті, непідвладні здоровому розумові, можуть народжуватись у парі, як Чанг і Енг 1. Невже ж заздрість така бридка почвара? Треба гадати, що так. Бо коли чимало

притягнутих до суду смертних, сподіваючись полегшити свою долю, зізнається в найстрахітливіших злочинах, то хто з них і коли відверто признавався в заздрості? Скрізь у ній вбачають щось ганебніше за найбрудніший злочин. Тож кожен заперечує її в собі та в інших і навіть найсправедливіші схильні не вірити тим, хто приписує її інтелігентній людині.

Та оскільки вона гніздиться в серці, а не в мозку, то навіть найбільші мудреці не застраховані від неї.

Клеггертова заздрість, проте, вибивалася поза звичні рамки. До неї не долучався страх, подібний до того, що спотворював обличчя Саулові, коли його змагали розпачливі думки про вродливого юнака Давида. Клеггертова заздрість мала глибше коріння. Він косо дивився на вроду Біллі, міцне його здоров'я та щиру молодечу життєрадісність насамперед тому, що все те, так би мовити, відповідало Білловій душі, адже хлопець — Клеггерт чув це нутром — у .своїй простоті ніколи не таїв проти когось зла, та й сам ще не відчув ного гадючого жала. Клеггерт ставив Біллі над усіма Морськими Богами саме завдяки духові, ще жив у особі молодого моряка й зорив з його блакитних очей, як із вікон, завдяки отому невимовному, що творило ямки на рум'яних його щоках, додавало м'язам пружності й іскрилося в золотому його волоссі. Серед усієї команди, за винятком однієї людини, хіба що тільки нрофос здатний був по-справжньому оцінити Біллову душевну щирість та привабливість, і через це шал у його грудях тільки дужче розпалювався, зазнаючи всіляких потаємних відмін і хвилинами прохоп-люючись цинічною погордою — погордою до наївності. Мовляв, ото заслуга— не мати в собі нічого іншого, крім наївності! А проте, дивлячись на Біллі як естет, він бачив його чарівність, відвагу та безжурність і сам охоче поділив би з юнаком його душевне багатство, якби остаточно не зневірився в собі.

Люди типу Клеггерта неспроможні знищити в собі видиме зло, хоч і вміють непогано його приховувати, і, розуміючи добро, самі не вміють бути добрими. Отже, профос, сповнений кипучої енергії,— характерна

риса людей цього типу,— не мав іншого виходу, як сховатися в своїй мушлі й наче скорпіон, за чиє існування відповідальний тільки Творець, зіграти до кінця призначену йому роль.

Пристрасть, а надто в найглибшому своєму вияві, не потребує для себе високої сцени. Всі глибокі пристрасті вирують десь на дні, серед жебраків і сміттярів. їх можуть породжувати найнікчемніші, найжалюгідніші умови життя, але не це показник їхньої сили. В даному разі за сцену править надраєна гарматна палуба, а одним із формальних дійових моментів є розіллятий суп військового моряка.

Так от, помітивши, чий то жирний суп хлюпнув 'йому під ноги, профос, безперечно, вирішив, можливо, навіть лицемірячи перед самим собою, що Біллі перекинув миску не випадково, а зумисне, даючи волю своїм нестримним почуттям, подібним, зрештою, до його власних. І той жест, безперечно, видався йому швидше дурним, аніж небезпечним — кінець кінцем телиці теж може захотітися заіржати, але це ще не означає, що вона підкутий жеребець. До жовчної Клеггертової заздрості тепер домішалася вбивча зневага. Підтверджувались деякі нашіптування Немащеного Колеса — одного з найпролазливіших профосових капралів, сивого чоловічка з хитрим обличчям, прозваного так моряками за скрипучий голос, того самого Немащеного Колеса, що, мов якийсь потворний підвальний щур нишпорив по темних закутках нижніх палуб, шпигуючи за всіма, хто без дозволу заходив туди.

Його руками Клеггерт — бо то саме він цькував Біллі — лаштував оті дрібні, проте дошкульні для хлопця пастки, тож капрал цілком розумно зміркував, що його начальник має зуб на формарсового, і в догідливості своїй заходився піддавати жару: обмовляв чесного юнака, доповідаючи про деякі його невинні витівки, вигадував усякі образливі для шефа слівця, начебто почуті з його уст. Клеггерт брав усе за щиру правду, а найпаче ті слівця: він-бо добре знав, яка слава могла ходити за профосом, принаймні профосом тогочасним, запопадливим служакою,— знав, як моряки нишком глузують з нього, вправляючись у дотепах;

саме його прізвисько Цибатий Джіммі, хай навіть і жартівливе, свідчило про їхню неприязнь.

Усього того було досить, щоб Клеггертова ненависть, знайшовши для себе поживу, спалахнула яскравим полум'ям. Рафіновані злочинці, як правило, страшенно обережні й криються з усіма своїми помислами. Отож, запідозривши у комусь ворога, вони свідомо відмовляються від будь-якої перевірки своїх підозр, воліючи діяти так, ніби їх і справді скривджено. Розплата ж нерідко буває незмірно жорстока проти гаданої кривди; у кожній-бо людині, охопленій жадобою помсти, живе душа неситого лихваря.

А як же з Клеггертовим сумлінням? Так, саме сумлінням, адже жодна думаюча істота, навіть біблійні біси, що теж "вірять і тремтять", не позбавлена його, хіба що в кожного воно таке ж сугубо індивідуальне, як власне чоло. Що ж, сумління ніколи не стояло Клеггертові на перешкоді. Ладне зробити з мухи слона, воно, певно, доводило, що недобрий намір, з яким начебто Біллі розілляв суп, а також приписане йому лихослів'я,— то достатня підстава, щоб визнати хлопця винуватим, ба навіть для того, щоб виправдати власну мстивість, розглядати її як справедливу відплату. Фарисейство, наче той Гай Фокс лютує в темницях таких душ, як Клеггертова. Такі, як він, люди не хочуть розуміти, що хтось може не поділяти їхньої злості. Напевне, профос провокував Біллі, потай переслідуючи його, але не діждався з його боку нічого такого, що могло б скомпрометувати формарсового чи дозволило б самому Клеггертові бодай лицемірно виправдатись у власних очах; тож обідня пригода, нехай і дріб'язкова, сказати б, радувала химерне профосове сумління — його потаємного наставника.

Розділ дванадцятий

Через кілька днів після згаданого випадку сталася ще одна загадкова й тривожна для Білла подія.

Стояла ніч, тепла як на ті широти, й формарсовий, вахта якого в цей час відпочивала внизу, дрімав на найвищій палубі, куди його вигнала духота із спального гамака — одного з сотні підвішених упритул на нижній палубі один до одного й тому майже нерухомих. Біллі лежав ніби в затінку пагорба, під стосом гіків і запасних щогл, між якими стояла найбільша корабельна шлюпка. Він розмістився ближче до краю цього стосу, що другим кінцем сягав фок-щогли, обік трьох

1 Гай Фокс — англійський конспіратор XVI століття, засуджений до страти за участь у парламентській змові.

інших нічліжан з нижньої палуби; за корабельним звичаєм, Біллі мав право на це місце, оскільки його пост височів якраз над приміщенням півбака.

Проте незабаром його сон було порушено: якийсь невідомий торкнув Біллі за плече, певно, перевіривши спочатку, чи міцно сплять його сусіди, а коли той підвів голову, задихав йому у вухо, квапливо шепочучи:

— Спускайся на неф із завітряного боку, Біллі. Запахло смаленим. Тільки тихенько. Ну, мерщій. Я до тебе там підійду.

І відразу ж зник.

Біллі, як і багато інших добряків, у певних випадках виявляв нерішучість: приміром* йому важко було одразу відхилити якусь несподівану пропозицію, якщо та не здавалась йому явно безглуздою, лихою чи брудною. Не забуваймо й іншого: відмовляти властиво флегматикам, байдужим і пасивним, Біллі ж належав до палких, темпераментних натур. Підозра, як і страх, майже ніколи не охоплювали його відразу. А що вже казати про сьогоднішню ніч, коли він ще й очей не встиг до ладу протерти після сну.

Так чи так, він машинально встав і, мізкуючи над тим, що б міг означати вислів "пахне смаленим", подався до вказаного місця — одного з шести вузьких містків по той бік високого фальшборту, схованих за великими юферсами та різними талрепами й розміщених на тогочасних великих військових кораблях уздовж всього могутнього корпусу; одне слово, то була якась подоба балкона, підвішеного над морем і такого відлюдного, що одному морякові зі "Звитяжного", старому поважному сектантові, він навіть удень правив за місце для таємних молінь.

У цьому глухому закутку невідомий незабаром приєднався до Біллі Бада. Місяць не встиг іще зійти, а зірки були повиті млою. Обличчя незнайомого ледь виднілося в темряві. Придивившись ближче, Біллі впізнав вахтового з бізань-щогли.

— Тс-с-с, Біллі,— почувся той самий квапливий сторожкий шепіт: — Тебе силоміць узяли на службу, чи не так? Те саме я можу сказати й про себе.— Він зробив значущу паузу. Але Біллі, все ще не знаючи, що й подумати, мовчав. І той вів далі: — Таких, як ти, тут зібралося чимало, Біллі. Цілий гурт. Чи не зміг би ти нам... допомогти слушної хвилини?

— На що ти, власне, натякаєш? — запитав Біллі, відразу струшуючи з себе сонливість.

— Тс-с-с, тс-с-с! — Квапливий шепіт перейшов тепер у хрипіння.— Ось поглянь, — і чоловік простяг до нього два невеличкі кружальця, що тьмяно заблищали в блідому сяєві ночі.— Поглянь, Біллі, буде твоє, досить тобі...

Та Біллі перепинив його і, як це траплялось із ним, коли йому нетерпеливилось дати волю своєму обуренню, почав заїкатися:

— Ій-б-б-богу, не знаю, куди ти гнеш, чого домагаєшся, та краще йди собі, звідки прийшов!

Якусь хвилину вахтовий стояв нерухомо, наче в замішанні, й тоді Біллі зірвався на крик:

— Ін-н-накше я викину тебе за б-б-борт!

У голосі його звучала така рішучість, що таємничий змовник кинувся навтіки й зник у темряві.

— Гей, а що там таке? — забурчав на палубі один з моряків, розбуджений криком Біллі. Коли ж формарсовий повернувся на своє місце, він мовив, упізнавши юнака:

— А, Красунчику, це ти? Ну, щось, бачу, скоїлось, коли ти почав заїкатися!

— Ет, пусте,— заспокоїв його Біллі, до якого вже повернувся дар мови.— Просто до нас приблудився один вахтовий із бізань-щогли, і я погнав його звідси.

— Розкажи це комусь іншому...— неприязно озвався дратівливий старий моряк з обличчям і чуприною цегляного кольору, відомий у товаристві під прізвиськом Червоний Перець.— Бачу, плаче за тобою, хитруном, гармашева донька! — Він натякав на дисциплінарну кару батогами, коли винуватця прив'язують до гармати.

Втім, Біллове пояснення задовольнило цікавих, оскільки моряки з півбака;, марновірність яких доходила до фанатизму, найнетер-пимїше серед усієї команди ставились до всіляких "територіальних порушень", особливо з боку вахтових з бізань-щогли, яких вони вважали за берегових щурів: адже ті й на щогли ніколи не лазять, хіба тоді, як треба зарифувати чи згорнути грот-вітрило, і маршпіклеві ради не дадуть, і юферса не повернуть.

Розділ тринадцятий

Остання пригода дуже вразила Біллі. Це вже щось нечуване: зроду йот не викликали, та ще й нишком, на таку сумнівну розмову. До цієї зустрічі він знати не знав нічного гостя, обоє виконували свою службу нарізно: один на носі й під час вахти на щоглі, другий — на палубі та кормі.

І що б то воно за знак? Невже ті два блискучі кружальця, що той підніс йому до очей, і справді були гінеї? Де б він їх узяв? Адже у плаванні навіть на зайвий ґудзик не так просто розжитися! Що більше Біллі сушив собі голову цими питаннями, то дужче заплутувався з них, тривожився й розгублювався.

До ладу не збагнувши, чого від нього хотіли, він душею відчував у тій пропозиції зло і знову й знову обурювався проти неї—так часом лошак по дорозі з паші відчує сморід хімічного заводу й раз по раз форкає, щоб вигнати його з легень. Одне слово, Біллі не мав ані найменшої охоти поновлювати розмову з незнайомцем, навіть щоб розвідати, з яким наміром той звернувся до нього. Та, певна річ, його не могло не цікавити, як виглядає нічний гість удень.

Отож Біллі підстеріг його наступного дня післяобід у час першої своєї піввахти — той стояв серед моряків на носовій частині верхньої гарматної' палуби, спеціально відведеної для курців. Упізнав його Біллі скоріш по фігурі, ніж по круглому рябому обличчі та склистих блідо-голубих очах, майже прикритих білими віями. Спираючись на гармату, незнайомець, судячи з усього, його однолiток, весело теревенив про щось із товаришами — досить приємний на вигляд молодик, хоч, здається, трохи без клепки в голові. А ще він був занадто пикатий як на моряка, навіть якщо це вахтовий з бізань-щогли. Словом, дивлячись на такого, ніколи в світі не подумаєш, що він стане засмічувати собі голову якимись думками, а тим паче небезпечними, що їх мав би виношувати змовник. Біллі й гадки не мав, що той, весь час сторожко косуючи очима, помітив його перший. Впіймавши на собі погляд фор-марсового, він приязно кивнув йому головою, наче давньому знайомому, не уриваючи балачки з курцями. Увечері другого чи третього дня, коли Біллі знову

прогулювався гарматною палубою й ненароком зустрів того самого хлопця, рябий поминув його з дружнім жартом, таким несподіваним і двозначним після всього, що, вкрай збентежений Біллі, неспроможний здобутися на відповідь, пропустив його повз вуха.

Тепер Біллі й зовсім не знав, що йому робити. Марні думки, такі незвичні для нього, тривожили душу, й він, як міг, глушив їх у собі, йому й на думку не спадало доповісти про цю темну справу кому слід, як належить вірнопідданому морякові. Напевно, не помогли б тут і чиїсь намови: надто б уже його вчинок скидався на брудний донос. Тож великодушний юнак затаїв усе в собі. І все-таки одного разу він не витримав і трохи відкрився старому датчанину, можливо, під чудодійним впливом благодатної літньої ночі, коли корабель лежав у дрейфі, ніби заколисаний морською тишею, а вони вдвох мовчки сиділи на палубі, прихилившись головами до фальшборту. Біллі, однак, розповідав скупо, не вдаючись до опису незнайомого,— надмірна совісність, про яку вже згадувалося, не дозволяла йому до кінця розкрити перед кимось душу. Проте мудрий датчанин, видимо, вмів розуміти з півслова, бо по хвилинному роздумі, коли все його обличчя взялося зморшками1 й уже не стало видно іронічної усмішки, він промовив:

— А що, хіба я не казав тобі, Малюк?

— Про що? — запитав Біллі.

— Ну, що Цибатий Джіммі гострить на тебе зуби.

— А який стосунок має Цибатий Джіммі до того пришелепуватого вахтового з бізань-щогли?

— Оввa! То він із бізань-щогли? Оввa! Починає свіжішати!

Може, його вигук стосувався вітерця, що саме війнув над морською гладінню, а може, мав якийсь потаємний зв'язок із незнайомим, сказати важко. Коли збентежений Біллі перепитав його вдруге, старий Мерлін лише мовчки вп'явся своїми чорними зубами* в тютюнову плитку. Він мав звичку поринати в похмуру мовчанку, тільки-но хтось починав доскіпуватися до його глибокодумних висновків, часом незрозумілих і туманних, як і в більшості дельфійських оракулів, де б вони не об'являлися.

Розділ чотирнадцятий

Видно, багатолітній досвід назавжди відбив охоту в старого датчанина втручатися в якісь справи чи давати комусь поради.

Отож він уперто твердив, нібито за всіма дивними пригодами Біллі на борту "Звитяжного" стоїть Клеггерт. І все ж молодий моряк ладен був приплутати до них кого-завгодко, тільки не того, хто, за власним його висловом, "завжди знаходив для нього якесь тепле слово". Диво та й годі. А втім, не таке вже й велике, як може здатися. Декотрі матроси навіть у зрілому віці лишаються в чомусь зовсім наївними. А молоді мореплавці із вдачею нашого красеня формарсового є, зрештою, просто великі діти. І от що цікаво. Чиста дитинність — не що інше,, як цілковите невідання, бо вона зникає—більшою чи меншою мірою—з розумовим розвитком. Однак досить розумний як на свої літа Біллі зберіг простодушність майже незайманою: досвід — цей чудовий вчитель — був у нього ще невеликий, юнацький. Щоправда, дехто може відчувати зло "нутром", навіть не встигнувши набути досвіду, а отже й замолоду теж, і подеколи аж надто гостро, але це особливість натур недобрих чи зіпсованих.

Чи міг Біллі знати про людей більше від того, що звик бачити в моряках? А тодішній моряк, як кажуть, моряк із колиски, справжній морський вовк, хоч і виліплений з тої самої глини, що й житель суходолу, багато в чому був його протилежністю. Моряк натура прямолінійна, житель суходолу — тонка. Моряк не дивиться на життя,

як на спритну гру, подібну до хитромудрих шахів, коли бачиш тільки лічені ходи, а зад>м лишається прихований — облудну, марудну, пустопорожню гру, не варту спалених при ній свічок.

Та от, моряки — плем'я, схоже з юнаками: навіть у їхніх вчинках завжди є щось хлоп'яче. Особливо це стосується тих, хто служив на флоті в ті часи, що й Біллі. А коли моряки всі такі взагалі, то що вже казати про молодих матросів. Усякий моряк звик беззастережно виконувати накази, на судні він живе за офіційними приписами, не поставлений в оті складні стосунки з людьми, коли всі користуються нічим не обмеженою свободою на рівних правах, рівних принаймні на око, і коли ви швидко засвоюєте просту істину: якщо безоглядно вірити людям, особливо добропристойним на вигляд, то вам неодмінно підкладуть свиню. Прихована недовіра, обережність у жителів суходолу стає другою натурою, причому не так у гендлярів, як у тих, хто пізнає своїх ближніх у стосунках, глибших, ніж купівля-продаж, тобто в деяких світських людей,— і вони, зрештою, виявляють її майже несвідомо, а декотрі, напевно, щиро здивувалися б, якби їм вказали на неї.

Розділ п'ятнадцятий

Однак після дрібного обіднього інциденту Біллі вже не мав більше клопоту ні з гамаком, ні з речовим мішком. Клеггерт усе ще всміхався йому осяйною усмішкою, а розминаючись, озивався ласкавим словом — коли й не частіше, ніж дотi, то принаймні щиріше.

Зате почало впадати в око дещо інше. Бувало, під час другої пів-вахти, коли Біллі, туго підперезаний паском, походжав верхньою гарматною палубою, жартуючи й перемовляючись із зустрічними молодиками, Клеггерт, забачивши цього веселого морського Гіперіона крадькома проводив його задумливим меланхолійним поглядом, і стримувані пекучі сльози туманили йому очі. В такі хвилини профос скидався на людину, яку спіткало тяжке горе. Іноді крізь його меланхолію пробивалася іскорка м'якої розчуленості, так наче Клеггерт попри все був здатний навіть полюбити Біллі. Але той миттєвий вираз

відразу ж змінювався іншим, непримиренним, обличчя профоса судорожно кривилося, уподібнюючись до зморщеного горіхового зерняти. Іншого разу, розминаючись із формарсовим, заприміченим ще здаля, він сам давав йому дорогу, зупинявся і якусь хвилину дивився на нього з глузливо вищиреними зубами. А при раптовій, несподіваній зустрічі очі його кресали блискавиці, подібні до червоних іскор від молота у темній кузні. Так чудно було бачити той гострий блиск в очах, що звичайно сяяли глибокою ніжною синявою!

Гіперіон — в давньогрецькій міфології ім'я одного з титанів.

Деякі з тих диявольських підступів не могли залишитись поза увагою жертви, але вони — аж надто міцний горішок для такої людини, як Біллі, його інтелект не був настільки тонким, щоб відчути подих близького зла. Профосова поведінка здавалась йому щонайбільше чудною. Коли ж він часом бачив перед собою його привітне обличчя, чув приязне слово, то брав усе за чисту монету: молодому морякові ще не траплялося зустрічати людей з "медоточивими вустами".

Якби він був певний, що завинив перед профосом словом чи ділом, то все обернулося б інакше, й полуда хоч трохи спала б йому з очей.

Не бентежило його й інше. Зовсім не стикаючись по службі зі зброярем та начальником порохового погреба, Біллі ніколи й словом не перемовився з ними, а проте останнім часом при зустрічі з Біллі, вони дивилися на нього такими очима, що й сліпому було видно: хтось постарався підбурити їх проти хлопця. І все-таки їхня поведінка ні разу не видалася Біллі незвичайною, хоч він добре знав, що зброяр і начальник порохового погреба з корабельним писарем, аптекарем та іншими нижчими чинами сідають за стіл разом із Клеггертом і напевно мотають на вус його звіряння.

Що ж, Морського Бога любила вся команда — за простоту, виказану вже не раз, душевну м'якість і доброту та цілковиту відсутність

зарозумілості, здатної посіяти неприязнь; а коли кругом стільки друзів, то його мало обходили такі мовчазні прояви ворожості, як оце щойно згадані.

Що ж до вахтового з бізань-щогли, то коли їм і траплялося зустрічатись (Біллі з відомих причин намагався обминати його), той завжди весело, мов нічого й не сталося, вітав його, ще бувало й докине мимохідь одне-друге дружнє слівце. Невідомо, що там попервах замишляв цей слизькуватий молодик чи ті, хто його намовляв, у кожному разі, судячи з теперішньої його поведінки, він явно махнув на Біллі рукою.

Цей "скоростиглий", як і кожен з йрго поріддя, негідник, можна сказати, впіймав облизня: той, кого він силкувався як простачка заманити в пастку, саме своєю простотою звів його плани нанівець.

Прискіпливі читачі заперечать: мовляв, навряд чи Біллі міг утриматися, щоб не підійти до вахтового з бізань-щогли й не запитати прямо, що означала недавня розмова на нефі, яку він, Біллі, так рішуче урвав. Прискіпливі читачі, певно, вважатимуть, що для Біллі так само природно було б побалакати з товаришами і з'ясувати, чи справді той, з бізань-щогли мав підстави говорити про заворушення серед команди. Що ж, нехай читачі так вважають. Та, мабуть, треба чогось більшого, точніше, чогось іншого, ніж прискіпливість, щоб по-справжньому зрозуміти вдачу Біллі Бада.

А Клеггерт? Якщо пристати на думку, що він, одержимий мономанією, неспроможний був, попри всю свою витримку й розсудливість, приховати перелічених тут симптомів, то треба визнати, що ця недуга, мов незрима пожежа, охоплювала його чимдалі більше. Наближалася розв'язка.

Розділ шістнадцятий

Після загадкової розмови на нефі, так рішуче обірваної формар-совим, корабель жив звичайним своїм життям, аж поки не сталися деякі важливі події, яким ми й присвячуємо нашу подальшу розповідь.

Як уже згадувалося раніше, англійській ескадрі, що перебувала на той час у протоці Ла-Манш, бракувало фрегатів. їх не могли замінити повільніші лінійні кораблі, а тому "Звитяжного" іноді відряджали замість розвідувальних суден, а то й з особливими дорученнями. Очевидно, тут враховувалися як його мореплавні якості, рідкісні для кораблів такого типу, так і особа капітана: на думку багатьох людей, він був просто створений для доручень, під час виконання яких головне — не розгубитися в скрутну хвилину, і які, крім навичок доброго мореплавця, вимагали ще й знання чи таланту. Власне, один з таких досить далеких рейсів і здійснював тепер "Звитяжний". Флотилія вже залишилася далеко позаду, коли наприкінці пообідньої вахти було помічено чужий корабель, як виявилося — фрегат. Переконавшись із допомогою далекоглядної труби, що перевага в людях і гарматах на боці "Звитяжного", ворог вирішив рятуватися втечею, скориставшись із легкого ходу свого судна. Після погоні, наперед приреченої на невдачу — вона тривала десь до середини першої пів-вахти, — переслідуваний корабель зник за обрієм.

Ще не встигло влягтися збудження після недавньої погоні, як профос вигулькнув із свого підземного царства й став під грот-щоглою із шапкою в руці, чекаючи, щоб його помітив капітан Вер, що саме походжав сам один з навітряного боку, видно, трохи роздратований невдалою погонею. Клеггерт стояв на місці, відведеному для нижніх чинів на випадок, якби комусь із них захотілося звернутись в особистій справі до палубного офіцера чи до самого капітана. Та в ті часи матроси й унтер-офіцери, як правило, не користалися з цієї нагоди: так велів звичай, і ламати його можна було тільки в крайньому разі.

Поринувши у свої думки, капітан уже завертав до корми, як раптом відзначив, що він не сам; увагу його привернула шапка в профо-совій руці — знак шанобливого очікування. Слід сказати, що капітан

познайомився з цим унтер-офіцером лиш напередодні відплиття із порту: переведений з корабля, поставленого на ремонт, Клеггерт був перший, хто посів на борту "Звитяжного" місце колишнього невдатного профоса, списаного на берег.

Ледве капітан упізнав того, хто так поштиво ждав, доки його помітять, як по обличчі його перебігла тінь. Так, мабуть, хмуриться людина, побачивши свого недавнього й ще добре не вивченого знайомого і вперше пройнявшись до нього невиразною огидою й нехіттю через якусь рисочку в його зовнішності. Зупинившись біля профоса, капітан промовив:

— Ну, що там у вас, профосе? Викладайте.

Тон офіційний, як звичайно, але у звертанні мовби вчувалися не* терплячі нотки. Клеггерт відгукнувся на ту заохоту чи швидше наказ із міною підлеглого, страшенно пригніченого тим, що приніс неприємні вісті, але сповненого рішучості різати правду в очі. Говорив він досить-таки вишуканою мовою, а зміст його розповіді зводився приблизно ось до чого: мовляв, під час погоні й приготувань до можливої сутички він мав чимало нагод наочно пересвідчитись у ненадійності щонайменше одного чоловіка з корабельної команди, а тим часом серед неї, якщо пригадати, є не тільки злочинці — учасники недавніх грізних заколотів, а й ті, хто, подібно до згаданої особи, став на службу його королівської величності не з власної волі.

На цьому місці капітан Вер урвав його трохи роздратовано:

— Не мудруй, чоловіче. Кажи просто: з примусу.

Клеггерт зробив згідливий жест і вів далі. Останнім часом він, тобто Клеггерт, став підозрювати, що з ініціативи згаданого моряка на кораблі виношується змова, але не вважав за можливе доповідати про цю підозру, доки вона не підтвердиться. Та сьогодні пополудні він помітив

за згаданим моряком дещо таке, після чого його підозра щодо змови стала переростати в певність. Він глибоко усвідомлює, додав Клеггерт, яку велику відповідальність бере на себе, складаючи цей рапорт. Знає, чим його свідчення загрожують тому, проти кого вони спрямовані насамперед, і як поглиблять небезпідставну тривогу, що її, певно, відчуває кожний капітан після нечуваного замаху, ще свіжого в пам'яті, — мовив він засмучено,— як і недавні горезвісні події.

Слухаючи Клеггертові звіряння, капітан Вер спершу стривожився, але швидко заспокоївся і навіть відчув до профоса якусь відразу: йому щось явно не подобалося в цій людині. Проте він стримав своє бажання урвати Клеггерта, і той вів далі, вигукнувши наприкінці своєї розповіді:

— Не приведи господи, сер, щоб "Звитяжного" спіткало те, що...

— Годі про це! — рішуче перепинив профоса командир. Обличчя його потемніло з гніву: він-бо здогадався, що той мав на увазі корабель, де Норський бунт розгортався надто трагічно й життя командирів якийсь час висіло на волосинці. Капітана обурив цей натяк. Тоді навіть королівські офіцери говорили про недавні події з оглядкою, а тут якийсь унтер безцеремонно натякає на них у розмові зі своїм капітаном — та це ж просто зухвальство! Почуття власної гідності до того ж підказувало капітанові, що його намагаються залякати. Досі він завжди відзначав у своєму підлеглому неабиякий службовий такт, але сьогодні не без подиву пересвідчився у цілковитій його відсутності.

Та щойно ці думки й породжені ними сумніви промайнули йому в голові, як їх нараз витіснив ще не зовсім виразний здогад, даючи йому певний ключ до сприйняття лихих звісток... Заява профоса, сама її суть, не викликала в капітана Вера особливої тривоги, адже він здавна й до найменших подробиць знав життя на гарматній палубі й те, що там, як і" скрізь, де воно існує, не обходиться, всупереч поширеним уявленням, без інтриг і підступів. Він навіть вирішив не вживати негайних запобіжних заходів, обов'язкових після недавніх подій при перших, бодай найменших ознаках нового заворушення: цим він тільки посіяв би

серед команди небажані думки про бунт, тоді як інформатор міг і збрехати, нехай це навіть його власний підручний, зобов'язаний, крім усього іншого, здійснювати поліційний нагляд за командою. Він би, може, й не зважився на це, якби ще раніше Клеггерт не почав дратувати його своїм ревним казенним патріотизмом, як здавалося капітанові, перебільшеним і штучним. Зрештою, своєю холоднокровністю й розрахованою на ефект манерою свідчити цей служака разюче нагадував капітанові одного корабельного оркестранта — клятвопорушника на карному процесі берегового трибуналу, до складу якого він, капітан Вер, входив, коли був іще в званні старшого лейтенанта.

Присадивши Клеггерта, капітан не дав йому отямитися:

— Кажете, на судні щонайменше один чоловік небезпечний. Назвіть його ім'я.

— Вільям Бад, формарсовий, сер.

— Вільям Бад? — із щирим подивом перепитав капітан.— Це той, кого наш старший лейтенант Радкліф недавно забрав з торговельного судна? Молодик Біллі, улюбленець команди... Морський Бог, як його величають?

— Так, сер. Це правда: він ще молодий і вродливий, а проте пройдисвіт. До товариства піддобрюється неспроста: в гіршому разі хоч буде кому сліпо вигороджувати його. Сподіваюсь, поручик Радкліф уже розповідав вам, сер, про його хитрощі: як той вистрибував на носі човна під корабельною кормою, коли його знімали з борту? У глибині душі він обурений своїм рекрутством, а щоб не показати цього, вдає із себе веселуна. Ви засліплені його вродою. Тим часом і рум'яне яблучко може бути червиве.

Видима річ, поява серед команди такої яскравої постаті, як Морський Бог, не лишилася поза увагою капітана. Звичайно, неохоче вдаючись у розмови з офіцерами, він цього разу поздоровив старшого лейтенанта Радкліфа з успіхом: мовляв, йому трапився чудовий представник genus homo хоч роздягай юнака і ліпи з нього скульптуру молодого Адама, ще не спокушеного змієм.

Офіцер-вербувальник, безперечно, розказав капітанові Беру, як Біллі прощався з "Правами людини", але незлобливо, ніби йшлося про якийсь смішний вибрик та й годі, хоч сам помилково вбачав у тому прощанні глум. Вчинок молодого моряка навіть сподобався капітанові, він захоплювався його мужністю: рекрутство не позбавило Біллі ні кмітливості, ні доброго гумору. Та й поведінка теперішнього формарсового, скільки міг помітити капітан, підтверджувала його перші здогади, а моряцький хист новобранця здавався безперечним. Капітан збирався навіть порекомендувати Біллі своєму помічникові, нехай би перевів його на таке місце, де б він частіше міг його бачити, тобто на марс бізань-щогли, замість вахтового по правому борту — чоловіка вже літнього і тому менш придатного для цієї служби.

До речі, справжнє місце молодого й здібного моряка, мабуть, саме на марсі бізань-щогли, званому ще капітанським, де не доводиться, як тим, хто порається коло нижніх вітрил на грот— і фок-щоглах, марудитися з величезними й важенними полотнищами, і його найчастіше туди й призначають, а внизу опиняються матроси з меншим досвідом, буває, навіть юнги. Одне слово, з самого початку Біллі Бад був для капітана "королівською знахідкою", вживаючи вислову з тодішнього моряцького жаргону, тобто неабияким придбанням для флоту його британської величності, ще й до того ж — дешевим, власне кажучи, дармовим.

Під час короткої паузи, ледве ці міркування встигли промайнути йому в голові, капітан почав зважувати останню Клеггертову сентенцію про "червиве яблучко", і що глибше він вдумувався в неї, то менше вірив у щирість інформатора. Нараз він обернувся до нього:

— І ви приходите до мене, професе, з такими баєчками? Наведіть мені хоч один Бадів вчинок чи слово на доказ такого тяжкого звинувачення. Не спішіть,— додав він, підступаючи до професа.— Думайте добре, що кажете.

— Ах, сер! — зітхнув Клеггерт, лагідно похитуючи головою, наче дорікав за незаслужено суворий тон. Втім, він одразу ж опанував себе, випростався з гідністю людини, певної своєї правоти, й докладно розповів про деякі слова та вчинки формарсового, що, взяті на віру, могли б підвести Бада під шибеницю,— додавши, що по докази не треба далеко ходити.

З нетерплячим і недовірливим виразом сірих очей — вони намагалися зазирнути в самий глиб фіалкових Клеггертових — капітан Вер

1 Рід людський (лат.).

вислухав професову тираду й ще якусь хвилину стояв у задумі. Клеггерт, полишений сам на себе, вп'явся в нього очима, повними гострої цікавості щодо справленого враження,— певно, такий самий вираз мав облудний оборонець заздрісних дітей Якова, показуючи прибитому горем патріархові закривавлені шати молодого Иосифа.

Під час гострих зіткнень із людьми капітан Вер, наділений якимось винятковим моральним чуттям, достоту бачив їх наскрізь, тепер же, попри всю свою інтуїцію, він не спромігся скласти певної думки про Клеггерта і про те, що творилося в душі того: охоплений підозрою, він водночас відчував якусь дивну нерішучість. Капітан вагався н^ стільки щодо жертви доносу, як це, напевно, уявляв собі Клеггерт, скільки щодо того, як найкраще повестися здонощиком. Спершу він, справді, збирався зажадати доказів вини, тим паче, що вони, як запевняв Клеггерт, були під рукою. Але тоді історія ця одразу набула б розголосу і, незалежно від того, правдива була чи ні, могла лише збурити команду. Якби

Клеггерт виявився наклепником, усе розв'язалося б само собою. Тим-то капітан вирішив починати перевірку не з оскарження, а з скаржника. Він гадав, що йому вдасться зробити все тихо, без галасу. Для цього треба було змінити обстановку, перейти з широкої кормової палуби в якийсь глухіший закуток. Бо ця розмова вже привернула увагу деяких моряків на щоглах та шкафуті, а також тих, хто працював ближче до носа. На відміну від них, кілька присутніх на той час молодших офіцерів, одійшовши, згідно з морським етикетом на завітряний бік палуби, як тільки капітан Вер почав прогулюватися з навітряного, звичайно, й під час розмови не підступили ближче. До того ж капітан не підвищував тону, а Клеггерт і собі говорив притишеним голосом, тим часом як свистіння вітру в такелажі та гомін моря ще й глушили їх.

Виробивши план дій, капітан Вер негайно взявся до його виконання. Обернувшися зненацька до Клеггерта, він запитав:

— Професе, чи Бад уже звільнився від вахти на щоглі?

— Так, сер.

Тоді капітан гукнув до найближчого унтер-офіцера:

— Пане Вілкс, покличте сюди, будь-ласка, Альберта.

Альберт був капітановим служником, чимось на зразок морського хлопчика на побігеньках, на чию вірність і вміння мовчати господар цілком покладався.

Незабаром, хлопець стояв перед ним.

— Знаєш-формарсового Бада?

— Так, сер.

— Піди-но його розшукай. Він уже звільнився від вахти. Скажи йому, тільки щоб не чули сторонні вуха, нехай прийде на корму. Постарайся зробити так, щоб він не встрявав ні з ким у розмову. Краще сам замовляй йому зуби. І ще одне: поки не доведеш його сюди, не кажи, що його викликають до капітанської каюти. Зрозумів? Ну, йди. Профосе, покажіться на нижніх палубах, а коли вирішите, що пора вже прибути Альбертові з його супутником, спокійно зайдіть до к-аюти слідом за ним.

Розділ сімнадцятий

Опинившись ніби замкнений в одній каюті з капітаном та Клеггертом, формарсовий неабияк здивувався. Однак його подив був далекий від занепокоєння чи якихось підозр. Чесні, добрі й водночас наївні люди якщо й відчувають небезпеку, то завжди з запізненням. Тож і молодий формарсовий не спромігся ні на що більше, як тільки подумати: "Авжеж, я не помилився, капітан мені симпатизує. Цікаво, чи не збирається він призначити мене своїм стерничим? Це було б непогано. Мабуть, він хоче розпитатися про мене в профоса".

— Гей, вартовий, зачини двері! — гукнув капітан.— Стань знадвору й нікого не впускай. А тепер, профосе, повтори в очі цьому чоловікові те, що казав мені.— І капітан завмер на місці, щоб краще бачити людей, які стояли один проти одного.

Розміреним кроком, спокійно й зосереджено, як психіатр, що йде палатою до хворого з ознаками близького нападу, Клеггерт підійшов до Білла впритул і, не зводячи з нього гіпнотичного погляду, стисло виклав звинувачення.

Якийсь час зміст сказаного ним не доходив до Біллі. Коли ж він, нарешті, збагнув що й до чого, його рожево-смаглі щоки взялися блідими плямами, як у прокаженого. Він стояв заціпенілий, ніби людина, посаджена на палю з кляпом у роті. Тим часом очі наклепника, невідривно втуплені в широко розкриті блакитні очі хлопця, химерно

мінилися, мутнішали, аж поки з яскраво-фіалкових стали якимись брудно-гранатовими. Вирячені, холодні, мов очі якихось химерних глибоководних створінь, вони, ці, зерцала людського розуму, вже не мали в собі нічого людського. Гіпнотичний погляд Клеггерта тепер разив суперника, як разить свою жертву голодний електричний вугор, хоч перед цим у тому погляді можна було помітити й захоплення, і подив.

— Говори ж, чоловіче! — сказав капітан Вер закам'янілому хлопцеві, вражений його виглядом ще дужче, аніж гримасою Клеггерта. — Ну ж бо! Захищайся...

У відповідь на це заохочення Біллі тільки захрипів, безладно вимахуючи руками. Нагле звинувачення так приголомшило й обурило невинного юнака, що йому враз заціпило, як завжди, коли його прихована вада виявлялася в найгострішій формі. Тіпаючись усім тілом, він розпачливо силкувався добути з грудей голос, щоб сказати щось на своє виправдання, й від страшенної натуги обличчя його посиніло, мов у весталки, що задихається в муках, по горло закопана в землю.

Капітан відразу зміркував, що Біллі недорікий. Йому живо пригадався випадок із товаришем його шкільних літ: якось, коли той схопився з лави, кваплячись першим відповісти на запитання вчителя, йому так само нежданно відібрало мову.

Капітан підступив до молодого матроса й.заспокійливо поклав йому руку на плече:

— Ніхто тебе, хлопче, не підганяє. Не спіши, не спіши.

Та це виявилося ведмежою послугою. Зворушений його теплими словами, Біллі зробив відчайдушну спробу заговорити, через що спазма ще сильніше перехопила голос, а обличчя його так спотворилося, що на нього боляче було дивитися. Враз Біллі замахнувся й ударом правої

руки, блискавичним, неначе спалах гарматного пострілу серед ночів збив Клеггерта з ніг. Невідомо, чи він так цілив навмисне, чи причиною був високий зріст молодого велетня, проте удар прийшовся просто в лоб Клеггертові, в цю думну й благородну частину профосового обличчя, так, що той упав, як колода, й, хапнувши раз-другий ротом повітря, затих.

— Нещасний,— майже пошепки промовив капітай Вер.— Що ти накоїв! Ходи-но тепер, допоможеш мені...

Удвох вони підхопили Клеггерта під пахви, посадили на підлогу. Тіло зігнулося податливо й Еодночас безживно, як гнеться воно в дохлої гадюки. Отож довелось покласти його знов. Випроставшись, капітан Вер затулив обличчя рукою — тепер він скидався на статую, таку ж нерухому, як і тіло біля його ніг. Може, цієї миті він задумався над тим, до чого все це призведе і як йому виплутатися з халепи?.. Нарешті він відкрив лице, змінене до невпізцання, як місяць, що після тривалого затемнення виплив із земної тіні. Якщо досі капітан Вер був Біллі за рідного батька, то тепер перед тим стояв суворий страж військової дисципліни. Офіційним тоном він звелів матросові перейти в кормову каюту, не забувши при цьому показати її, і лишатись там, доки покличуть. Біллі скорився машинально, не промовивши жодного слова. Тоді капітан підійшов до дверей каюти, що виходила на кормову палубу, й звернувся до надвірного вартового:

— Попроси кого-небудь прислати сюди Альберта.

Незабаром хлопець стояв перед ним. Капітан загородив собою лежачого.

— Альберте,— сказав він,— піди скажи лікареві, що я хочу його бачити. І вже не вертайся сюди, хіба>викличу.

Тільки тепер він показав на того, хто лежав за його спиною.

Лікар, чоловік урівноважений, статечний, бувалий в таких бувальцях, що вже майже ніщо не могло його здивувати, прибув негайно. Капітан зустрів його на порозі, заступивши собою Клеггерта, й не дбаючи про субординацію, спитав:

— Скажіть, що з ним таке?

І з цими словами показав на лежачого.

Лікар простежив поглядом за його рукою і, незважаючи на всю свою витримку, ледь помітно здригнувся, вражений несподіваним видовищем. З Клеггертового рота й ушей юшила густа кров, стікаючи по блідому, як завжди, обличчі. Цього було досить, щоб пильне око фахівця могло безпомилково констатувати смерть.

— Отож ніяких сумнівів? — спитаь капітан, не зводячи погляду з лікаря.— Так я й гадав. І все-таки перевірте, будь ласка.

Звичайне в таких випадках обстеження підтвердило перший висновок лікаря, і він, підвівши голову, глянув на капітана уважно й допитливо, не приховуючи своєї тривоги. Капітан стояв мов закам'янілий, стискаючи чоло долонями. Зненацька він рвучко схопив лікаря за руку й закричав, показуючи вниз, на тіло профоса:

— Гляньте! Це грішника спіткала божа кара!

Вражений поведінкою капітана, якого він ще ніколи не бачив таким збудженим, і досі не знаючи, що тут сталося, розважливий лікар, проте, не втратив самовладання і тільки ще раз кинув на капітана пильний запитливий погляд, намагаючись збагнути, що спричинило трагедію.

Проте капітан Вер уже встиг опанувати себе й знову стояв нерухомо, поринувши в тяжку задуму. Нараз він здригнувся, пробуджуючись із заціпеніння, й знову вибухнув несамовитим криком:

— І вбив його ангел небесний! Але й самому йому не уникнути шибениці!

Почувши ці вигуки, безглузді для людини, необізнаної з попередніми подіями, лікар похолов. Тим часом капітан начебто опам'ятався і спокійнішим голосом коротко розповів, як сталося нещастя.

— Треба, однак, поспішати,— закінчив він.— Поможіть мені його перенести (він ніяк не зважувався вимовити слово "труп") он туди,— і показав на рубку якраз проти каюти, де замкнули формарсового.

Це прохання знову насторожило лікаря: капітан явно намагався уникнути розголосу — дивне, незрозуміле бажання. Та підлеглому не лишалося нічого іншого, як скоритися.

— А тепер залиште мене,— голос капітана Вера звучав уже рівно, може, лиш трохи різкіше, ніж завжди.— Ідіть. Зараз я скличу військовий трибунал. Повідомте офіцерів про те, що сталося, а також сера Мортона (тобто капітана морської піхоти), але попередьте їх, щоб тримали язик за зубами.

Лікар вийшов з каюти, охоплений тривогою й неясними підозрами. Невже капітан збожеволів? А може, то була лише перша бурхлива реакція на таку дивовижну, просто-таки виняткову подію? Вдаватися до військового трибуналу здавалось йому щонайменше нерозумним. На місці капітана він вчинив би, як велів звичай: насамперед ув'язнив би формарсового, відклавши розгляд такої незвичайної справи до того часу, поки корабель приєднається до ескадри, а потім передав би ту справу адміралові. Як не в'язалися із вдачею капітана його неймовірне збудження, нестямні вигуки! І все ж навіть коли й справді в нього потьмарився розум, довести це було б нелегко. Що ж тепер робити? Для підлеглого офіцера, певно, нема нічого гіршого, ніж підозрювати свого капітана не стільки в явному божевіллі, скільки в шаленстві. Якщо він заперечуватиме проти його наказу, це буде розцінено як зухвальство.

Якщо ж відмовить йому в послуху, накличе на себе звинувачення в бунті. Отож лікар скорився капітанові Веру й незабаром повідомив офіцерів та начальника морської піхоти про вбивство, ні словом не прохопившись про капітанову поведінку. Ті вислухали його з витріщеними очима, здивовані й занепокоєні; вони, видно, теж вважали, що цю незвичайну справу треба віддати на розгляд адміралові.

Якби хто-небудь поклав собі чітко розмежувати у спектрі червоний і оранжевий кольори, його напевно спіткала б невдача. Ці два цілком відмінні кольори зовсім непомітно переходять один в один. Те саме можна сказати про здорову людську психіку й божевілля. Ми розрізняємо їх у чистому вигляді. Та чим ознаки невиразніші, тим менше знайдеться охочих провести різку межу, хоч деякі експерти завжди візьмуться зробити це за відповідну винагороду. Та й на що тільки не погодяться деякі люди, досить їм показати дуката! Інакше кажучи, іноді майже неможливо визначити, з ким ми маємо діло — людиною при здоровому розумі чи безумцем.

Згідно з припущеннями лікаря, капітан Вер міг стати жертвою шаленства, але чи так воно сталося насправді, має підказати читачеві наша подальша розповідь.

Розділ вісімнадцятий

Як на те, вищеописана трагедія сталась у дуже лиху пору, відразу після придушення бунтів, коли ще не можна було ручитися за безпеку морських офіцерів і кожен англійський капітан мусив поєднувати в собі дві майже несумісні якості: розсудливість і суворість. До того ж і сама справа була досить дражлива.

За грою обставин, що призвели до нещасливого випадку на борту "Звитяжного", жертва в особі Бада і злочинець в особі Клеггерта формально помінялися місцями, й саме з такого боку вимагав розглядати справу військовий кодекс.

З юридичного погляду жертвою був саме той, хто намагався погубити безневинну людину, а дії останньої, як факт доконаний, морський закон оголошував найгіршим з усіх військових злочинів. Проте в даному разі правосуддя оберталося своїм зворотним боком, і чим це ставало очевидніше, тим тяжча відповідальність лягала на плечі лояльного командира, змушеного розв'язувати справу на такій примітивній юридичній основі.

Тож не дивно, що капітан "Звитяжного" не хотів одразу рубати з плеча. На його думку, в такій ситуації слід було нічого не розголошувати, аж доки він сам не розбереться геть в усьому й не ухвалить якогось рішення, більше того: доки не вгілить його в життя. Мав він рацію чи ні — важко сказати. Певно лиш одне: згодом у приватних розмовах десь у кают-компанії чи в рубці декотрі офіцери засуджували його. Цей факт капітанові друзі, а серед них найзавзятіше Джек Дентон, приписували заздрості до Сяйного Вера. А втім, як то кажуть, не буває диму без вогню. Намагання приховати таку поважну справу, щоб до якогось часу чутки про неї не розходилися далі місця події, в даному разі — кормової каюти — чимось нагадували методи, до яких частенько вдавалися при палацових переворотах у столиці. Справа була такого гатунку, що капітан "Звитяжного" охоче утримався б від енергійніших дій, хіба що ув'язнив би формарсового й держав під пильним наглядом, поки корабель приєднається до ескадри й він віддасть справу на суд адміралові.

Але справжній морський офіцер де в чому подібний дф ченця. Вірність військовій присязі для нього те саме, що для останнього — обітниця монастирського послуху.

Капітан Вер відчував: якщо не вжити рішучих заходів, перш ніж чутка про вчинок формарсового розійдеться по гарматних палубах, на кораблі може знову розгорітися тліюча іскра Норського бунту, отож перед лицем цієї небезпеки всі інші міркування відступили на другий план. Однак для капітана, цього непідкупного стража військової дисципліни, влада не була якимось фетишем. Він не мав ані найменшої

охоти брати гріх на свою душу, надто коли його вільно було перекласти на старшого за себе чи поділити з моряками однакового з ним рангу, навіть із підлеглими. Отож він радий був, що зможе, не порушуючи статуту, передати справу дисциплінарному судові власних офіцерів, а сам як остання інстанція залишить за собою право впливати на нього своєю владою капітана чи в якийсь інший спосіб — залежно від обставин.

Військовий трибунал було скликано в складі, що його, як уже згадувалося, визначив сам капітан: перший помічник, капітан морської піхоти й штурман.

Залучивши до суду над моряком разом з морськими офіцерами офіцера морської піхоти, капітан, можливо,-відійшов од повсюдно заведеного на флоті звичаю. Та саме на цього солдата він покладав найбільші надії, вважаючи, що в того стане розуму й кмітливості, щоб дати собі раду, вперше в житті зіткнувшись із такою складною справою. Правда, і тут в душі капітана ворушився сумнів: надто вже добродушну вдачу мав цей флегматичний гурман з уже досить помітним , черевцем. Хоч подібні індивіди бувають сміливими вояками, але не завжди вони зважаться засудити когось на страту всупереч власному,, сумлінню. Що ж до першого помічника та штурмана, то для капітана , Вера не було таємницею, шо ці чесні й звичні до ризику люди по-справжньому розумілися хіба що на мореплавстві та військовій справі.

Суд зібрався в тій самій капітанській каюті, де сталося нещастя. , Вона займала весь простір під кормовою палубою. Позад неї, обабіч, розмістилися дві інші каюти — одна правила за карцер, друга за тру-парню. Між ними — ще менше приміщення, що сягало бортів корабля. У стелі того приміщення виднівся маленький люк, а в бічних стінках — два відсувних ілюмінатори, які неважко було переобладнати на бійниці для стрільби з близької відстані.

Після закінчення всіх приготувань — вони забрали кілька хвилин, не більше — Біллі Бада покликали на суд. Капітан Бер мусив якийсь час

виступати на правах свідка, а проте, що характерно, і в цій ролі він не забував підкреслити своє звання одним, здавалося б, незначним штрихом — обрав собі місце з навітряного боку каюти, заздалегідь подбавши про те, щоб суд розмістився в протилежному кінці. Він коротко розповів, як сталося лихо, не поминувши нічого істотного з Клеггерто-вого звинувачення й описавши, яке враження воно справило на того, хто сидів тепер на лаві підсудних. Вислухавши ці свідчення, троє офіцерів з неприхованим подивом глянули на Біллі Бада, з особою якого в їхній уяві рішуче не пов'язувалися ні інкриміновані Клеггертом змовницькі наміри, ні його немислимий вчинок. Нарешті перший помічник капітана запитав, обертаючись до арештанта:

— Ну, що ти на це скажеш? Підтверджуєш свідчення капітана Вера?

Цього разу Біллі не заїкався. Він заявив:

— Капітан Вер сказав правду. Він виклав усе як на духу, чого не скажеш про пана профоса. Я ніколи не зраджував короля, бо їм його хліб.

— Вірю тобі, мій хлопче! — обізвався свідок, і голос його затремтів від стримуваного досі хвилювання.

— Нехай вас бог благословить, сер! — пробелькотів Біллі. Здавалося, ще мить — і нерви його не витримають. Однак, почувши нове запитання, юнак зусиллям волі змусив себе відповісти на нього, хоч голос^ йому все ще перехоплювало від зворушення.

— Ні, між нами не було ніякої ворожнечі. Я ніколи не мав на профоса зла й шкодую, що він загинув. Я не хотів заподіяти йому смерть. Якби мені пощастило що-небудь сказати, я б його не вдарив. Але мені нараз відібрало мову, коли профос підло, в очі, оббрехав-мене перед капітаном, а я конче мав дати йому відкоша, і тоді заговорив мій кулак! Боже милосердний, змилуйся наді мною!

Коли перед хвилиною Біллі рішуче відмежувався від змови, а-сам свідок трагедії вигукнув у відповідь: "Вірю, тобі, мій хлопче!", члена трибуналу були цим неабияк здивовані, однак тепер щирий порив благородного юнака розвіяв усі їхні сумніви щодо нього.

По тому Біллі запитали, чи не має він якихось відомостей або підозри, що серед корабельної команди назріває невдоволення (йшлося, звичайно, про бунт, але цього одіозного слова воліли не вживати).

Відповіді довелося ждати довгенько. Суд, зрозуміло, приписав мовчання формарсового дефектові мови, через який він і раніше затримувався з відповіддю. Насправді ж головна причина була в іншому: запитання живо нагадало юнакові розмову на нефі з вахтовим із бізань-щогли. Слід сказати, що Біллі мав уроджену відразу до будь-якого, навіть найневиннішого ябедництва, отож, вірний своєму немудрому кодексові честі, він не доповів про згадану розмову відразу після того, як вона відбулася, знехтувавши обов'язком вірнопідданного військового моряка, а це могло не тільки зашкодити Білловій репутації, а й натягти на нього найтяжчу кару. Не зважувався він на це й тепер, зрештою, сама думка про змову здавалася йому безглуздою. Кінець кінцем він дав заперечну відповідь.

— І ще одне запитання,— вперше озвався поважним і проникливим голосом офіцер морської піхоти.— Ти твердиш, начебто профос звів на тебе наклеп. Однак, за твоїми ж таки словами, ворожнечі між вами не було. Навіщо ж тоді йому здалося оббріхувати тебе, та ще так злісно?

Це запитання, занадто мудре для простодушного Білла, завело його в безвихідь — і він так знітився, ніби його й справді спіймали на гарячому. Втративши надію знайти якусь доладну відповідь, він благально звів очі на капітана Вера, в якому вбачав свого найщирішого друга й заступника. Капітан, що на той час уже встиг сісти на своє місце, знову підвівся з крісла й звернувся до командира морської піхоти:

— Запитання ваше цілком природне. Але, що він може про це знати? Та й будь-хто інший, звичайно, крім того, хто там,— він показав рукою в бік каюти, де лежало тіло.— Однак його вже не воскресити. Втім те, що вас цікавить, на мою думку, не таке вже й істотне! Військовий трибунал, зрештою, не обходить, якими мотивами керувався профос і за що його було вдарено,— ми змушені брати до уваги лише наслідки, спричинені ударом, адже саме вони становлять склад злочину!

Видимо, Біллі зрозумів з тієї мови тільки п'яте через десяте, бо скинув на промовця смутним запитливим поглядом, так само виразистим у своїй німоті, як погляд породистого пса, коли той з виразу обличчя свого господаря намагається вгадати значення його жесту. Ця тирада прикро вразила всіх трьох офіцерів, а найпаче командира морської піхоти. Вони запідозрили промовця в упередженості, і їхня розгубленість, помітна й раніше, ще посилилась.

Нарешті піхотний офіцер заговорив знову, цього разу дуже нерішуче, звертаючись до своїх товаришів і до капітана Вера.

— А чи не міг би хто-небудь сторонній, себто з команди, трохи прояснити таємницю, що криється в цій справі?

— Я сподівався на таке запитання,— промовив капітан Вер.— Розумію, куди ви хилите. Так, тут криється таємниця, однак це не що інше, як "загадка одвічного зла", висловлюючись мовою святого письма, — предмет, що може цікавити духовних осіб. Але який, власне, стосунок вона має до військового трибуналу? Не кажучи вже про те, що будь-яке розслідування наражатиметься на вічне мовчання того, хто лежить отам,— він знову показав у бік імпровізованої трупарні.— Ми повинні розглядати дії підсудного, і тільки.

Командир морської піхоти, збитий з пантелику такими аргументами, а надто останнім реченням, сумовито мовчав. Під владним поглядом капітана, що діяв сильніше всяких слів, перший помічник, змушений, як

найстарший у трійці, головувати на суді, знову згадав про свої обов'язки.

— Підсудний Бад! — звернувся він до юнака, і в годосі його вчувалися нотки хвилювання.— ІНоже, ти хочеш сказати щось іще на' свій захист?

Молодий моряк відчував душею, що найкраще тепер мовчати, але знову глянув на капітана Вера й, ніби прочитавши в його погляді підтвердження власних думок, відповів:

— Мені більше нічого сказати, пане старший лейтенант! Морський піхотинець, що весь цей час стояв обік Біллі,— він же

вартував під дверима каюти, коли в неї заходили формарсовий і профос,— дістав наказ одвести арештанта до кормової каюти, де той із самого початку сидів під його вартою. Коли вони обидва зникли за дверима, нервове напруження, викликане присутністю Білла, трохи спало, й троє офіцерів, як по команді, заворушилися в кріслах. Вони обмінялися нерішучими, стривоженими поглядами, розуміючи, що капітан Вер жде їхньої ухвали: він сидів у задумі, спиною до них, і за своїм звичаєм неуважно дивився в ілюмінатор на безмежну гладінь моря. Проте час минав, а члени трибуналу зберігали мовчанку, тільки іноді стиха перемовлялися між собою кількома словами; тож терпець йому нарешті урвався. Він знову повернувся до них, підвівся з крісла й заходився міряти кроками каюту; щоразу, простуючи до її навітряного боку, він п'явся вгору по нахиленій палубі, ніби показуючи тим готовність будь-що добитися свого, навіть наперекір первісним інстинктам, таким же могутнім, як вітер і морська стихія. За якийсь час він зупинився перед трьома офіцерами й обвів уважним поглядом їхні обличчя. Проте капітан не квапився звертатися до них з промовою: може, хотів спочатку зібратися з думками, а можливо,— і це вірогідніше, — розмірковував над тим, як найдохідливіше викласти їх людям достойним, але обмеженим, яким, на жаль, треба доводити абеткові істини. В таких випадках зникає будь-яка охота говорити, і це є, мабуть,

одна з причин пасивності деяких розумних, але нетерплячих за вдачею діячів на всіляких народних зборах, у тому числі і в законодавчих органах демократичної держави.

Нарешті капітан порушив мовчанку. З того, що і як він говорив, відразу знати було людину, чий багатющий життєвий досвід доповнювався ще й самоосвітою, здобутою постійним читанням книжок. Коли додати, до цього певну специфічну фразеологію, взяту ним на озброєння, то стає зрозумілим, чому деякі офіцери морського флоту, а надто капітани, люди практичного розуму, вважали його якоюсь' мірою педантом, хоча й були щиро переконані, що флот його королівської величності не має кращих офіцерів цього рангу, ніж Сяйний Вер.

Ось що він сказав у своїй промові:

— Досі я виступав майже виключно на правах свідка, і мені б не спало на думку брати на себе іншу роль — судді вашого колеги, якби вирішальної хвилини я не помітив вашого збентеження й вагань, породжених, поза всяким сумнівом, боротьбою між почуттям військового обов'язку й чисто людським співчуттям. Що ж, моє серце теж не кам'яне. Але, пам'ятаючи про найвищий обов'язок, я глушу в собі докори сумління, адже вони можуть спричинитися до поблажливості. Це не означає, панове, ніби я заплющую очі на винятковість цієї справи. Теоретично вона заслуговує на те, щоб її розглядав суд казуїстів. Але ми, присутні тут, підходимо до справи й розв'язуємо її не теоретично, а практично, згідно з вимогами військового кодексу, тож і не можемо бути ні казуїстами, ні моралістами.

О, я розумію ваші потаємні сумніви! 1 все ж ви не повинні піддаватися їм. Розберіться-но в них як слід. Очевидно, панове, вас най* більше непокоїть таке питання: якщо ми, незважаючи на пом'якшувальні обставини, визнаємо вбивство профоса за склад злочину, то чи не буде це рівнозначне смертному вирокові? І друге: чи не буде порушенням елементарних норм правосуддя розглядати дії підсудного тільки формально? І нарешті третє: як ми можемо прирікати

на ганебну й наглу смерть свого ближнього, відчуваючи його невинність перед богом? Угадав? Бачу, як ви киваєте головою. Так-от, мене це мучить не менше, ніж вас. Такими вже створила нас матінка-природа. Та хіба наші мундири зобов'язують нас зберігати вірність природі? Ні, лише королю. Щоправда, наше життя минає в мандрах по океану, цій первозданній стихії природи, але це не означає, що наш обов'язок королівських офіцерів відступає на задній план. Адже з одержанням офіцерського звання ми, по суті, перестаємо належати собі. Зрештою, хіба, оголошуючи війну, хтось радиться з нами, бойовими офіцерами? Ми воюємо не з власної волі, а за наказом, і хіба що у виняткових випадках буваємо зацікавлені у війні. Подібних доводів можна наводити багато. Отже, якщо ми винесемо смертний вирок, знайте: судили не ми, а військовий закон, знаряддям якого в даному разі ми виступаємо.

За той закон і за його суворість ми не відповідальні. Зате ми несемо відповідальність як присяжні, отже, мусимо пильнувати закону, хоч би який жорстокий він був. Певна річ, така виняткова справа хвилює ваші серця. Те саме я можу сказати й про себе. І все ж не даваймо волі своїм палким серцям, наші голови мають бути холодні. Хіба на карному процесі десь на суходолі порядний суддя зведеться зі своєї лави, щоб вислухати слізні благання жалісливої родички підсудного? Так само й тут. Серце кожного з нас нагадує таку жалісливу жінку. Однак мужеві не годиться мати жіноче серце, його треба вирвати зі своїх грудей, хоч би як важко це було.

Зупинившись, він якусь мить мовчки дивився на своїх колег, потім повів далі:

— Проте я бачу по ваших очах, що розтривожені не тільки ваші серця, а й сумління. Тоді скажіть мені, будь ласка, чи наше службове становище не зобов'язує нас нехтувати голосом сумління задля чогось вищого, записаного в кодексі,— єдиного, чим ми маємо керуватися?

Троє офіцерів поворушилися в кріслах, не так переконані, як збурені капітановою логікою, що тільки посилювала їхній внутрішній опір.

Зауваживши це, промовець на хвилину замовк, потім, раптово змінивши тон, заговорив знову:

— Щоб не бути голослівним, звернуся до фактів. За воєнного часу, у плаванні, моряк ударом кулака вбиває свого командира. За військовим кодексом йому інкримінуються не стільки наслідки, спричинені ударом, як сам удар. Ба навіть більше...

— Так то воно так, капітане,— нервово перепинив його офіцер морської піхоти.— Але ж Біллі й на думці не мав чинити бунт або душогубство.

— Певно, що ні. І на милосерднішому, справедливішому суді, ніж військовий, ця обставина неабияк пом'якшила б його провину. На страшному суді вона його, безумовно, виправдає. А тут? Ми зобов'язані дотримуватися параграфів закону про бунт. Продиктований воєнною необхідністю, той закон споріднений з війною так, як дитина із своєю матір'ю/На службі в його королівської величності, зокрема й на цьому судні, напевно, перебувають англійці, змушені вшрвати за короля проти своєї волі, а то й проти свого сумління. Дехто з. нас може по-людському їм співчувати, та чи їхнє лихо обходить нас як офіцерів морського флоту? Ще менше обходить воно ворога, його кулі КОСИТИ; муть підряд і наших рекрутів і наших добровольців. А хіба ми щадили б примусово завербованих ворожих матросів, навіть якби декотрі з них поділяли нашу відразу до царевбивці — французької Директорії? Війні байдуже — хто правий, а хто винуватий. Цю рису успадкувало від неї й дитя її — закон про бунт. Зумисне діяв Біллі чи ні, це не має ніякого значення. Однак через вашу совісність, що взагалі робить вам честь, ця незвичайна розправа затягується, а ворожий флот може з'явитися щохвилини й напасти на нас. Ми повинні діяти; повинні зробити одне з двох: засудити його на смерть або виправдати.

— А чи не можна просто винести йому пом'якшений присуд? — несміливо запитав молодший офіцер, подаючи голос уперше за весь час.

— Поручику, коли б за даних обставин це навіть не суперечило законові, зважте, до чого призвів би такий лібералізм? Як би це вплинуло на корабельну команду — людей кмітливих від природи й у більшості своїй знайомих із морським звичаєм, морськими традиціями? Навіть коли б службове становище дозволило нам дати пояснення до свого рішення, вони однаково не зрозуміли б нас правильно, оскільки жорстока довголітня дисципліна притупила їхній розум. Ні, для цих людей вчинок формарсового, хоч як його тлумач, залишиться все-таки вбивством, актом бунтівництва. Чим це карається, вони' знають. Тим часом кара виявляється над сподівання м'яка. З чого б то воно, почнуть вони доскіпуватися. Ви ж знаєте психологію моряків. Чи не оживуть часом у їхній пам'яті недавні заколоти на Норі? Справді-бо, їм добре відомо, яку глибоку тривогу; просто-таки паніку, викликав той бунт по всій Англії. Наш милосердний вирок вони сприймуть як малодушність. Подумають: ми відступаємо, боїмося їх, боїмося застосувати закон у всій його суворості, навіть тоді, коли це конче потрібно,— щоб попередити нові заворушення. Ми не можемо допустити, щоб так думали про нас, це згубно позначилося б на дисципліні! Ну, та ви вже, мабуть, збагнули, куди я веду, спонукуваний— почуттям обов'язку, відповідальності перед законом. Але благаю вас, друзі, зрозумійте мене правильно. Бідолашний хлопець викликає у мене ті самі почуття, що й у вас. Я певен, що душа у нього надзвичайно благородна, і коли б він міг зазирнути в наші душі, то неодмінно поспівчував би нам, змушеним з огляду на військову необхідність чинити над собою тяжке насильство.

Закінчивши цю промову, капітан вернувся на своє місце під ілюмінатором, мовчазно очікуючи вироку трійці. Члени суду сиділи в протилежному кінці каюти, не кажучи ні слова. Вірні піддані свого короля, прості, практичні люди, вони, щоправда, в душі не погоджувалися з деякими твердженнями капітана Вера, однак не мали ні змоги, ні бажання заперечувати тому, кого мали за людин} поважну, вищу від них не тільки званням, а й розумом. Деякі капітанові слова запали їм у душу, та, мабуть, найсильніше враження справило його прикінцеве звернення до їхньої офіцерської свідомості. Вони не могли не усвідомлювати, що за тогочасної напруженої ситуації на флоті

дисципліна неминуче занепала б, якби через їхню нерішучість такий злочин, як убивство начальника, вчинений матросом у плаванні, не був негайно покараний смертю.

Напевно, вони переживали щось подібне до того затьмарення розуму, що найшло на командира американського військового брига "Со-мерс", коли 1842 року, керуючись так званими Військовими артикулами, американським відповідником англійського закону про бунт, він віддав наказ про негайну страту двох бунтівних офіцерів та кадета за спробу захопити бриг. Той наказ було виконано, незважаючи на мирний час і на те, що до берега залишалося плисти всього кілька днів, а слідство, розпочате на березі, ще й виправдало дії капітана — факт історичний, якого ми не беремося тут коментувати. Звісно, ситуація на борту "Звитяжного" була зовсім не така, як на "Сомерсі", а проте в обох випадках справа розглядалася з усією серйозністю, байдуже, заслуговувала вона на це чи ні.

В одного маловідомого письменника є такі рядки: "Через сорок років після баталії легко тому, хто не нюхав пороху, розумувати, як її треба було вести. Куди важче самому керувати боєм серед зловісних хмар диму, під ворожим вогнем. Те саме можна сказати й про будь-яке інше випробування, коли доводиться зважати і на практичний і на моральний бік справи, а роздумувати ніколи. Чим густіший туман, тим більша небезпека чаїться в ньому для пароплава, й він збільшує швидкість, незважаючи на'можливе зіткнення. Але картярі у затишній каю.-ті майже не думають про те, яка відповідальність лежить на плечах невиспаної людини на капітанському містку".

Коротко кажучи, Біллі Бада, офіційно визнаного винним, засудили до страти через повішення, а що вже стояла ніч, то виконання вироку відклали до початку ранкової вахти, відступивши від заведеного в таких випадках порядку. Під час війни, як на суходолі, так і на флоті, смертний вирок, винесений трибуналом,— у польових умовах для цього часом вистачає кивка генеральської голови,— виконують відразу ж після його оголошення, як такий, що не підлягає апеляції.

Розділ дев'ятнадцятий

Бажаючи особисто сповістити в'язневі судовий вирок, капітан Вер зайшов до каюти, де той сидів, і звелів вартовому залишити їх самих.

Про що вони розмовляли після оголошення вироку, назавжди зосталося таємницею. Але ж ми знаємо характери обох чоловіків, замкнених у каюті протягом певного часу, знаємо їхні чесноти, які трапляються не так вже й часто (через що .обмежені, хай і найосвіченіші люди схильні сумніватися в них), і тому зважуємося лише на здогади. Очевидно, природно було б, якби за таких обставин капітан Вер не грався у хованки із смертником, а чесно признався, яку роль він відіграв на суді, розповівши й про те, чим керувався в своїх діях. Щодо Біллі, то він, мабуть, гідно оцінив би капітанову щирість. Його б могло навіть потішити, що капітан довірився йому в такій справі: виходить, був про нього доброї думки. Безперечно, він відчув би вдячність і за те, що його вважають за людину, здатну мужньо зустріти смертний вирок. Зрештою, могла між ними розіграться і якась бурхлива сцена. Хтозна, може, кінець кінцем, капітан Вер не стримав своїх палких почуттів, приховуваних досі під маскою стоїцизму й байдужості. Даючи волю тому первісному, що зберігало в собі людство під грубою корою формалізму, суворий фанатик військового обов'язку міг на прощання навіть ухопити Біллі в обійми, наче Авраам молодого Ісаака перед тим, як принести його в жертву, скоряючись невблаганному наказові. Та все це не більше, як здогади, адже у випадках, хоч трохи подібних до вищеописаного, коли двоє осіб керуються природним людським законом шляхетності, світові, звиклому всюди стромляти свій ніс, щастить дізнатися про їхню таємницю хіба що зрідка. Один із двох, той, хто лишається жити, пильнує її, як ока в голові, й кінець кінцем волею провидіння все впадає в святе небуття, як того й бажали в своїй великодушності обидва доброчесники.

Старший помічник був перший, хто зустрів капітана Вера після тієї розмови в каюті. Вираз страждання на капітановому обличчі, такого глибокого, на яке здатні лише сильні, натури, приголомшив офіцера, хоч

на своєму п'ятдесятилітньому віку він надивився всякого. Навіть сам смертник, судячи З його вигуку в сцені, що її, на жаль, доведеться незабаром описати, можливо, мучився менше.

Коли події змінюються з калейдоскопічною швидкістю, врозумлива , розповідь про них може не збігатися з ними в часі, розтягтися, особ— . ливо, коли для кращого їх висвітлення потрібно раз у раз вдаватися до пояснень чи коментарів. Відтоді, як у каюту ввійшли двоє: той, кому вже не судилося залишити її живим, і той, хто залишив її як рокова-ний на смерть, — і до вищезгаданої розмови сам на сам не минуло й півтори години. А проте цього часу виявилося досить, щоб багато хто з-поміж корабельної команди почав дивуватися, чого це профос із матросом так довго затримуються в каюті (поширилася чутка, що ні той, ні другий досі не виходили з неї, хоч обидва зайшли туди на очах у всіх). Народилася ця чутка на гарматних палубах та щоглах: матроси великого військового судна де в чому схожі на селян, що помічають найменші зміни довкола себе. Отож, коли під час другої піввахти, за тихої, далеко не штормової погоди, всіх моряків зібрали на палубі, — захід незвичний у таку пору й за таких обставин,— команда загалом була готова почути якесь сенсаційне повідомлення, пов'язане з тривалою відсутністю обох моряків на своїх звичних місцях.

Море в цей час було тихе, над обрієм саме зійшов місяць, великий, майже вповні, й висріблив білу головну палубу, помережану різкими тінями від снастей та рухомих людських постатей. Коли морська піхота вишикувалася при зброї на кормовій палубі, капітан Вер, стоячи на своєму місці в колі офіцерів, звернувся до екіпажу з промовою. Він поводився сугубо офіційно, не дозволяючи собі нічого такого, що не личило б його капітанському рангові. Коротко і ясно він розказав про події в його каюті: загибель профоса, військовий суд над убивцею і винесений йому смертний вирок,— повідомивши наприкінці, що страта відбудеться завтра з початком ранкової вахти. Слово "бунт" ні разу не зірвалося з його уст. Знехтував він і слушною нагодою для мо-' ралізувань на гему дисципліни: певно, вважав, що за тодішньої обстановки на флоті покарання винуватця промовлятиме само за себе.

Якби проповідник заходився читати перед бісівським кодлом кальвіністське письмо, тиша, що запанувала б там, не була б глибшою за ту, якою матроський гурт зустрів капітанове повідомлення.

Аж ось почувся глухий гомін невдоволення. Та одразу ж за поданим знаком його прошили й заглушили пронизливі свистки боцмана та його помічників: "Перша вахта вниз!"

Спорядити покійника для похорону було доручено кільком унтерофіцерам з Клеггертової кают-компанії. Поминаючи подробиці, неістотні для нашої розповіді, додамо, що відповідної хвилини тіло профоса віддали морю з усіма жалобними почестями, належними його рангові.

Під час цієї церемонії, як і всіх інших прилюдних обрядів, спричинених трагедією на "Звитяжному", суворо додержувано звичаю. Відхилитися від нього в чому-небудь, байдуже, кого б це стосувалося, Клеггерта чи Біллі Бада, означало викликати серед команди настороженість: немає в світі пильніших охоронців звичаїв, ніж моряки, особливо ж військового флоту. Отож-бо згадана розмова в каюті поклала край будь-яким стосункам між капітаном Вером та смертником — відтепер Біллі ставав рабом звичайних передстратових приписів. Цікаво, що на той час, коли формарсового під конвоєм виводили з капітанської каюти, на судні не було вжито якихось застережних заходів, принаймні таких, що могли б привернути чиюсь увагу. Неписаний закон для офіцерів військового корабля: по змозі нічим не виявляти перед командою своєї недовіри до неї. І чим більша загроза заворушення, тим дужче вони криються зі своїми побоюваннями, хоч самі весь час насторожі.

У нашому випадку вартовому, приставленому до в'язня, було суворо наказано не підпускати до нього жодної душі, крім капелана. Вжито було й деяких інших таємних заходів, щоб запобігти щонайменшому порушенню цього наказу.

Розділ двадцятий

На старовинному сімдесятичотирьохгарматному кораблі так звана верхня гарматна палуба була прикрита спардеком, майже не забудованим і тому в більшій своїй частині незахищеним від вітру й дощу. Команда, як правило, розвішувала свої гамаки не на ньому, а на нижніх палубах, гарматній та житловій: на останній, де обабіч стояли рядами великі ящики з провіантом для кубриків і кают-компаній, моряки не тільки спали, а й тримали речові мішки.

Біллі Бад, закутий у кайдани, лежав на верхній гарматній палубі "Звитяжного", з правого її краю, в одному з проміжків між гарматами, вишикуваними з правильними інтервалами вздовж бортів. То були гармати найбільшого на ті часи калібру. Вони стояли на рухомих дерев'яних лафетах, стягнуті канатами й міцними бічними талями, з допомогою яких їх підкочували. Лафети, довгі драчі й коротші банники, підвішені на петлях, за звичаєм були пофарбовані чорною фарбою; такий самий жалобний колір мали просмолені грубі конопляні канати. Лиш одяг розпростертого долі моряка контрастував із тим похоронним колоритом: білий каптан і білі полотняні штани, вже подекуди забруднені, невиразно світліли в морокові закапелка, мов останній клапоть ніздрюватого квітневого снігу перед чорним отвором гірської печери.

Тій одежі судилося стати смертним саваном для Біллі. Вгорі, ледве освітлюючи засудженого, під двома грубезними сволоками, що підтримували верхню палубу, гойдалися два ліхтарі. Заправлені гасом військових постачальників (їхні прибутки, законні чи незаконні, якій би стороні постачальники не помагали, є свідомою даниною смерті), вони кидали довкола брудно-^ковті мерехтливі відлиски, забиваючи мертвотно-бліде місячне сяйво* що ледь просочувалося крізь відкриті ілюмінатори, з яких стирчали зачохлені стволи гармат. Решта ліхтарів, підвішених на різних відстанях один від одного, призначалися тільки для освітлення найтемніших закапелків, що, наче сповідаленьки чи бічні

притвори у церкві, відгалужувалися від довгого, темного, широкого проходу між двома батареями.

Такий вигляд мала гарматна палуба, де лежав тепер Морський Бог. Блідість іще не встигла торкнутися його смаглявих щік. Той молодечий рум'янець могло пригасити хіба що багатоденне нидіння в темниці, недосяжній для сонця й вітру. Зате під шкірою, забарвленою в теплі тони, вже починали ледь помітно проступати вилиці. У палких вольових натур бурхливі переживання часто пожирають зсередини тіло так само швидко, як пожежа в корабельному трюмі поглинає паки з бавовною. Та саме тепер, коли Біллі лежав між двома гарматами, так би мовити, затиснутий у лабети своєї недолі, він уже не чув недавнього гострого болю, викликаного, насамперед, сутичкою з профосом, цим дияволом у людській подобі, сутичкою, що стала першою пробою молодого гарячого серця. Розмова наодинці з капітаном Вером розважила йому душу. Біллі лежав непорушно, наче в забутті, і його хлоп'яче обличчя, описане вже в одному з попередніх розділів, було схоже на личко немовляти, коли воно спить у колисці тихої нічної години і на щічках його у теплих бліках від вогню коминка з'являються й щезають таємничі ямочки; Цієї схожості надавала сонному в'язневі ясна щаслива усмішка, викликана якимись миттєвими споминами чи сновидіннями, що раз по раз осявала його обличчя.

Коли прийшов капелан, юнак лежав у тій самій позі, не помічаючи священика, і той, окинувши його довгим уважним поглядом, повернув назад: певно, відчув, що навіть йому, слузі господньому, змушеному заробляти на війні, нема чого тут робити, бо ніяка потіха не принесла б засудженому більшого миру, ніж той, що відкривався його очам. Проте перед світанком священик прийшов знову. Біллі встиг уже пробудитися зі сну й чемно, майже весело привітався з капеланом. Однак доб-рязі-священикові так і не пощастило навернути юнака на поважні, богобоязливі думки, пов'язані з тим, що мало статися на світанку. Про свою близьку смерть Біллі говорив з тією ж легкістю, з якою діти, згадавши про смерть, переходять до гри в похорон із катафалком та жалібниками. Не те щоб він, подібно до дітей, не міг усвідомити всього

значення слова "смерть" — просто йому не був властивий нестямний страх перед нею, більш характерний для високорозвинених цивілізацій, ніж для так званих варварських, що з усіх поглядів стоять ближче до первозданої Природи. Як уже зазначалося, Біллі, безумовно, був варвар, і навіть не меншою мірою (попри всю різницю в одежі), ніж його співвітчизники, британські полонені, що як живі трофеї брели колись вулицями Рима у тріумфальному ході Германіка 1. Нічим не відрізнявся він і від тих варварів пізніших часів, треба думати, молодиків, що їх було відібрано серед перших британських неофітів, заледве помазаних християнством, і завезено до Рима для загального огляду (подібно до того, як нині свіжонавернєних дикунів завозять із дрібніших островів до Лондона); від тих самих варварів, про яких тодішній папа, зачудований їхньою вродою, чистим, рум'яним кольором обличчя й лляними кучерями — такими незвичними для італійського ока, сказав: "Англи? (бо саме так у давнину називали англійців) —Англи, кажете? А може, ангели?" Якби папа жив у пізніші часи, можна б гадати, що це порівняння навіяли йому серафими Фра Анджеліко1, що зривають яблука в саду Гесперид, адже чимало з них не поступаються найвродли-вішим англійським дівчатам своїм кольором шкіри, ніжним, як трояндовий пуп'янок.

Розділ двадцять перший

Що ж, добрязі-капеланові так і не пощастило прищепити молодому дикунові уявлення про смерть, подібне до таких її символів, як череп із схрещеними кістками та епітафії на давніх надгробках. Отож і всі його зусилля навіяти Біллі думки про спасіння та Спасителя, здається, були марні. Коли Біллі й слухав його, то, мабуть, не стільки зі страху чи побожності, скільки з вродженої чемності, адже в душі він мусив ставитися до капеланових слів 1 приблизно так, як більшість матросів ставиться до всіляких абстрактних чи просто невідповідних їхнім звичним уявленням міркувань. Тобто в цьому він мало чим відрізнявся від так званих дикунів із тропічних островів, скажімо, таїтян часів капітана Кука чи трохи ближчих до нас, коли їм білий починає правити про надприродні чудеса, пов'язані з християнською вірою. Ввічливий за своєю натурою, він слухав те, що йому кажуть, але не сприймав

серйозно. Сказати б, долоня його простягнутої руки так і не стулилася, щоб узяти покладений на неї гостинець.

Втім, у капелана "Звитяжного" вистачило людяності й такту, щоб не наполягати на своєму. Ще раніше за дорученням капітана Вера один з офіцерів утаємничив його майже в усі подробиці Біллової історії, і капелан, переконаний, що господь-бог помилує навіть невіруючого, якщо в того чисте сумління, врешті-решт покинув юнака, але 'вже йдучи, охоплений хвилюванням, допустився Ечинку, досить незвичного для англійця, а надто для урядового священика в подібному становищі. Рвучко нагнувшись, він поцілував у щоку— свого ближнього, якого військовий закон оголосив злочинцем, людину, що її годі було й думати навернути на якусь догматичну віру, хоч вона й стояла на порозі смерті, душогуба, що не боявся близького божого суду.

Чи треба дивуватися, що цей достойний чоловік, щиро переконаний у невинності молодого моряка, і пальцем не кивнув, щоб урятувати нещасну жертву військової дисципліни. Це було б не тільки воланням до небес серед пустелі, а й зухвалим перевищенням повноважень, визначених для нього так само чітко, як і для будь-якого іншого офіцера військового флоту. Коротко кажучи, не треба забувати, що капелан перебуває на службі у бога війни Марса, хоч для нього, посланця господа-миротворця, це місце таке ж невідповідне, як, скажімо, вівтар для мушкета у різдвяний день. Становище зобов'язує його сприяти політиці, насаджуваній з допомогою гармат, освячувати вірою в бога добросердих людей звичайнісіньке право кулака.

Розділ двадцять другий

Ніч, що видавалася напрочуд ясною на спардеку й непроглядною на нижніх критих палубах, подібних до штолень у вугільній шахті, нарешті, дійшла кінця й передала бліду мантію новому дневі; так пророк

Ілля кидає свою кирею, перш ніж зникнути на колісниці в небесах. На східному небокраї, засланому білим хвилястим серпанком, схожим на прозоре руно, з'явилося й почало поволі розгоратися лагідне тремтливе світло. Зненацька на кормі вдарив дзвін, ще голосніше металеве бемкання відповіло йому з носа. Була четверта година ранку.

Ту ж мить розляглися трелі свистків, скликаючи команду на судне місце. З великого люка, обрамленого ящиками, повними важких ядер, висипали вахтові, що відпочивали внизу, й разом з моряками іншої вахти, які вже повиходили на палубу, стали заповнювати простір між грот— і фок-щоглами, аж до того місця, де стояла шлюпка й обабіч лежали чорні гіки, — юнги й молодші матроси навіть повилазили на них, щоб краще було видно. Окрему групу становили вахтові матроси — вони дивилися на юрмище, поперехилявшись через поруччя знайомого вже читачеві морського балкона, досить-таки великого на сімдесятично-тирьохгарматному кораблі. Всі мовчали, а коли хтось і озивався, чи то матрос, чи юнга, то лише пошепки. Як і попереднього разу, капітан Вер стояв у щільному кільці офіцерів .на краю шканців, повернувшись обличчям до носа. Відразу ж під ним, на нижній кормовій палубі вишикувалася морська піхота при всьому військовому спорядженні, наче перед оголошенням вироку.

У давнину, якщо військового моряка страчували в плаванні, його найчастіше вішали на реї передньої щогли. Проте цього разу з певних причин було вибрано рею грот-щогли. Незабаром в'язня в супроводі капелана привели під неї. Не пройшло непоміченим, — згодом про це немало говоритимуть,— що наостанку добрий капелан якнайсумлінніше виконав свій обов'язок. Щоправда, розмова із смертником тривала недовго, але вираз священикового обличчя і вся його поведінка були ще красномовніші, ніж цитати з євангелія. Скоро два помічники боцмана закінчили останні приготування; —до страти лишалися лічені секунди. Біллі стояв мовчки, повернувшись обличчям до корми, і лише за мить перед виконанням вироку вигукнув рівним голосом, анітрохи не заїкаючись:

— Нехай бог благословить капітана Вера!

Ці слова, разючі в устах людини з ганебним зашморгом на шиї, це благословення з уст карного злочинця, звернене до почесного місця на кормі, його чистий і мелодійний голос, що викликав в уяві співучого птаха, який уже розправляє крила, щоб злетіти з гілки,— схвилювали всіх до глибини душі; до цього певною мірою спричинилася ще й рідкісна врода молодого моряка, одухотворена стражданням.

І тут несподівано вся команда — і ті, хто стояв унизу, і ті, хто був угорі, — ніби перетворившись на єдиний замкнений провідник звуку, голосно повторила:

— Нехай бог благословить капітана Вера!

А проте в цю хвилину всі помисли моряків, як і їхні очі, були прикуті лише до формарсового.

Коли пролунав вигук Біллі, повторений гучним відлунням людських голосів, капітан Вер чи то завдяки своєму стоїчному самовладанню, чи то внаслідок шоку, який паралізував його на хвилю, залишився стояти нерухомо, виструнчений, наче мушкет у стояку корабельної збройниці.

Вітрильник, поволі долаючи нахил на завітряний бік, уже майже вирівнявся, коли було подано останній умовлений знак. Тієї ж миті крізь кудлатий серпанок, завислий низько на сході, пробилося м'яке сяйво, а Біллі почав підноситися вгору, все вище й вище над безліччю задертих голів, облитий рожевим світлом ранкової зорі.

Коли зв'язана постать досягла краю реї, всі з подивом пересвідчилися, що вона зовсім нерухома й лише злегка погойдується в такт коливанню вітрильника.

Через кілька днів інтендант, круглий червонощокий чоловік, схожий швидше на рахівника, ніж на філософа, розмовляючи за обідом з лікарем, прокоментував цей рідкісний випадок:

— Ось вам доказ того, які чудеса може творити сила волі!

його співрозмовник, довготелесий худорлявий чоловік із люб'язними, проте аж ніяк не приємними манерами, за якими ховалася холодна іронія, відповів на те:

— Прошу вибачення, пане інтендант! Коли вішають за всіма правилами науки — а у випадку з Біллі мене спеціально було приставлено пильнувати за цим, то конвульсії у вішальника виникають внаслідок механічних скорочень його м'язів. Отже, ваш термін "сила волі" тут так само недоречний, як, даруйте на слові, термін "кінська сила".

— Гаразд, ви твердите про механічне скорочення м'язів, але чи обов'язкове воно в таких випадках?

— Безперечно, пане інтендант!

— Чому ж тоді, по-вашому, його не було цього разу?

— Пане інтендант, для мене ясно поки що тільки одне: ми дивимось на це загадкове явище зовсім різними очима. Ви все пояснюєте якоюсь химерною силою волі, хоч такого терміну поки що не зафіксовано в наукових словниках. Що ж до мене, то я ще не так багато знаю, щоб взагалі робити якісь висновки. Коли навіть погодитися з тим, що Біллове серце розірвалося від нервового потрясіння, відразу після того, як на його шиї затягнувся зашморг,— так, як у годиннику лопає перекручена пружина, — коли навіть погодитися з цим, то однаково, чим пояснити дивовижне явище, свідками якого ми були потім.

— Отже, ви вважаєте за щось ненормальне те, що тіло залишалося непорушним?

— Авжеж, я так вважаю, оскільки не можу пояснити причину цього явища.

— І все-таки скажіть, шановний пане,— напосідав інтендант,— чи цій людині вкоротив віку зашморг, чи вона стала жертвою психологічної ейфаназії?

— Психологічна ейфаназія, пане інтендант, така ж химера, як і ваша сила волі; перепрошую ще раз, але я не певен, чи цей термін можна вважати за науковий. Це швидше" образний, метафізичний вислів, одне слово — грецький. Однак,— різко змінив він тему розмови,— у лазареті на мене чекає пацієнт, якого я не хочу віддавати в руки своїх асистентів. Вибачте, але я мушу вас залишити.

І, підвівшись із стільця, він поважно рушив до дверей.

Розділ двадцять третій

У тиші, що панувала якийсь час після страти, поглибленій мірним плюскотом хвиль об корпус судна та лопотінням вітрила, коли стерновий на мить ухилився від курсу,— в тій глибокій тиші почав сповільна виникати звук, що його нелегко тут віддати словами. Кому траплялося чути шум гірського потоку під час тропічної зливи, хто чув, як перший водяний вал з глухим шумом рине вниз лісистим бескеттям, той може скласти приблизне уявлення про той звук. Здавалося, невиразний гомін долинає не з поблизької відкритої палуби, де з'юрмився натовп, а звідкись іздалеку. В мішанині слів і голосів важко було збагнути, що його викликало, можливо, якась примхлива зміна думок чи настроїв, така характерна для людської юрби, скажімо, моряки могли розкаюватися, що слідом за Біллі несамохіть повторили його благословення. Та не встиг ще той гомін піднестися до крику, як

пролунала команда, приголомшлива тим більше, що впала зненацька, мов грім з ясного неба:

— Боцману взяти під свою команду вахту по правому борту й відвести її вниз!

Пронизливі, мов крик морського сокола, свистки боцмана та його заступників розтяли той лиховісний приглушений гомін і розвіяли його; скоряючись дії механізму дисципліни, юрба за хвилину поменшала вдвічі. Більшість тих, хто залишився, відразу ж було приставлено до поточних робіт — складати до трюму реї тощо, в разі потреби кожен палубний офіцер легко знайде, чим зайняти матросам руки.

Якщо військовий трибунал винесе смертний вирок у плаванні, то далі все робиться дуже швидко, але не настільки, щоб це надто впадало в око. Оскільки полотняний гамак—той самий, що за життя правив Біллі за ложе,— вже встигли пристосувати під домовину, навіть почепили тягарі з ядер, то помічникам бдцмана, змушеним виконувати обов'язки морських гробарів, залишилося зовсім небагато роботи. Коли все було готово, екіпаж, який щойно звільнив палубу, виконуючи подану команду, зібрали знову — цим разом дивитися похорон.

Немає потреби детально описувати цей обряд. Зауважимо лише, що коли перекинута за борт дошка звільнилася від своєї сумної кладі, знову почулося дивне гудіння людських голосів, цього разу змішане з іншими, такими ж нерозбірливими звуками — криком якихось великих морських птахів, принаджених загадковим виром на водяній гладіні, там, де в море шубовснув обважнілий гамак. Ті птахи підлетіли так близько до корабля, що чути було свистіння й сухий шелест їхніх довгастих заламаних крил. Коли корабель, пливучи з легким вітерцем, лишив за кормою те місце, де Біллі поглинула морська безодня, вони все ще кружляли там над водою, кидаючи на її поверхню тіні розпростертих крил і виповнюючи повітря криком, подібним до хрипучого реквієму.

Певна річ, у поведінці морських птахів, охоплених жадобою здобичі, не було нічого надприродного, проте не для команди: не забуваймо, що моряки минулого століття були вельми забобонні, а що вже казати про матросів військового корабля, чию увагу перед цим так вразила дивна нерухомість тіла, підвішеного високо вгорі, а потім на їхніх очах скинутого в морську безодню. В натовпі зчинилося сум'яття, загрожуючи неладом. Однак це тривало не довше хвилини. Зненацька розлігся барабанний дріб, закликаючи команду розходитися по місцях, і цей знайомий звук, що лунав щонайменше двічі на день, цього разу був незвично настирливий, хоч зрештою барабанщик міг би й не старатися: довголітня служба розвиває в простої людини якусь механічну покору, й вона відгукується на сигнали команд надзвичайно швидко, майже інстинктивно.

Барабанний дріб розігнав юрбу, більша частина якої подалася до батарей обох критих гарматних палуб. Обслуга, як звичайно, зайняла місця біля гармат і стояла мовчки, по команді "струнко". Незабаром перший помічник капітана, стоячи на кормовій палубі з кортиком під пахвою, по черзі прийняв рапорти у всіх командирів батарейних секцій, так само озброєних кортиками,— далі, звично відсалютувавши, склав рапорт капітанові. Цього разу церемоніал дещо затягнувся, бо команду розіслали на пости годиною раніше, ніж завжди. То було явне порушення статуту, й коли такий офіцер, як капітан Вер (педант, на думку багатьох людей), все-таки допустився його, то тільки тому, що добре усвідомлював всю небезпечність настрою, котрий тієї миті охопив моряків, а отже, й необхідність найрішучіших дій. "Для людини в житті найбільше важать форми,— любив він повторювати,— конкретні форми, й легенда про Орфея та його ліру, що зачаровує диких мешканців лісу, зайвий раз це потверджує". В такому ж дусі він висловився, зокрема, про наслідки, до яких призвела руйнація усталених форм по той бік Ла-Маншу.

...Далі все йшло звичною колією. Оркестр на кормовій палубі програв кант, після чого капелан відправив неодмінну ранішню службу. 4 Нарешті, барабан подав сигнал відбою, і моряки, заспокоєні музикою та

релігійними обрядами, поставленими на службу дисципліні й війні, рушили в звичайному порядку на місця, де працювали, звільнившись від вахти коло гармат.

На той час уже зовсім розвидніло. Водяні випари, схожі на ягняче руно, зникли з обрію, виметені сонячним промінням, що недавно так їх красило. Очистившись від туману, повітря стало напрочуд ясне й тихе, мов біла гладінь мармурової брили, щойно відшліфованої каменярем.

Розділ двадцять четвертий

Якщо оповідач спирається більше на факти, ніж на власну фантазію, йому нелегко досягти художньої досконалості, притаманної витворові чистої уяви. Безкомпромісна, правдива розповідь неодмінно видаватиметься коструватою, а її кінець куцим.

Історію Морського Бога, що трапилась у рік Великого бунту, подано тут якнайправдивіше. Вона, та історія, мала б закінчитися разом із його життям, однак я дозволю собі доповнити її трьома коротенькими розділами.

В епоху Директорії, під час масового перейменування суден флоту колишньої французької монархії, лінійний корабель "Святий Людо-вік" дістав назву "Атеїст". Ця назва, як і багато інших, запроваджених у революційному флоті, була виявом зухвалих почуттів з боку урядових властей, але водночас, як вдуматися, і найвлучнішим ім'ям, що його будь-коли мало військове судно, куди влучнішим, ніж "Спустошувач" чи "Еребус" ("Пекло"), чи інші назви бойових кораблів.

Так-от, саме на "Атеїста" наткнувся "Звитяжний", повертаючись до хМІсця розташування англійського флоту із спеціального рейсу, під час якого сталися вищеописані події. В розпал бою, коли капітан Вер пробував поставити своє судно бортом до борту із ворожим, щоб узяти його на абордаж, в нього влучила куля з мушкета, випущена з бійниці

головної каюти "Атеїста". Тяжкопоранений, капітан повалився на палубу. Коли його перенесли вниз до судового лазарету, там уже лежало кілька поранених. Командування взяв на себе перший помічник. Під його керівництвом ворожий корабель кінець кінцем було захоплено і якимось щасливим випадком, незважаючи на значні пошкодження, допроваджено до Гібралтару — найближчого англійського гарнізону. Там капітана Вера з іншими пораненими перенесли на берег, де він через кілька днів і помер. Передчасна смерть перешкодила йому взяти участь у битвах на Нілі та під Трафальгаром, його сувора душа філософа, напевно, плекала найпотаємнішу в світі пристрасть, ім'я якій честолюбство, а проте так і не спізнала всієї повноти слави.

Незадовго перед смертю, коли капітанові дали ліків, що не тільки втишують фізичний біль, а й благотворно впливають на психіку, санітар, почув, як він шепоче незрозумілі слова: "Біллі Бад, Біллі Бад".* Твердити, що то був голос к'аяття, мабуть, не випадає: подібний висновок недвозначно спростовують свідчення санітара, складені начальникові морської піхоти із "Звитяжного", тому самому членові трибуналу, що ухвалював смертний вирок з найбільшою неохотою і чудово знав, хоч і не розкривав своїх карт санітарові, хто такий Біллі Бад.

Розділ двадцять п'ятий

Через кілька днів після страти в одному з офіційних тижневиків — морській хроніці тих часів — під рубрикою "Новини Середземного моря" з'явилося повідомлення про цю подію. Пишучи його, автор, безперечно, намагався не грішити проти правди, та все ж допустився деяких перекручень фактів, оскільки йому доводилося користуватися відомостями, одержаними з других рук. Повідомлення було таке:

"Десятого дня минулого місяця, на борту "Звитяжного", корабля його королівської величності, мала місце гідна жалю подія. Викривши змову серед нижніх чинів команди, корабельний профос Джон Клеггерт приставив до капітана її організатора на ймення Біллі Бад, а той, охоплений жадобою помсти, вдарив профоса кинджалом у груди.

Сам злочин, як і його знаряддя, переконливо свідчать, що вбивця, хоч і завербований на службу під англійським прізвищем, насправді був не англієць, а один із чужинців з прибраними англійськими іменами, взятих на службу з огляду на теперішню гостру потребу в людях.

Цей злочин тим мерзенніший, а ницість змовника тим нечуваніша, що жертвою став чесний, добросердий літній чоловік, один із тих нижніх офіцерських чинів, від яких — панове офіцери особливо це розуміють — такою великою мірою залежить безпека флоту його королівської світлості. Його служба була дуже відповідальна, тяжка й невдячна, але він виконував її із самовідданістю полум'яного патріота. В даному випадку—а такі приклади сьогодні далеко не поодинокі — характер цього нещасного міг би легко спростувати злісне твердження, приписуване докторові Джонсонові, ніби патріотизм є останнім пристановищем негідника.

Злочинець поплатився за свій злочин. Негайне покарання дало добрі наслідки. Тепер можна не боятися заворушень на борту "Звитяжного".

Ми навели цю публікацію, оскільки вона з'явилась у виданні вже застарілому й давно забутому й лишається на сьогодні єдиним писемним свідченням про натури Джона Клеггерта й Біллі Бада.

Розділ двадцять шостий

На флоті ніщо не забувається. А коли трапляється якась незвичайна подія, то кожен предмет, пов'язаний з нею, стає пам'яткою. Рею, де було повішено формарсового матроса, моряки показували не один рік. її слава всюди мандрувала слідом за нею, не розвіялась вона й тоді, коли рея кінець кінцем перетворилась на звичайнісіньку запасну балку. Для моряків навіть тріска з неї була як уламок хреста Спасителя. Не відаючи всієї правди про Біллі, а отже, вважаючи кару справедливою з погляду морського закону, вони, проте, відчували душею, що Біллі не міг бути бунтівником, ані свідомим убивцею. У пам'яті їм зринав ясний образ

Морського Бога, його обличчя, ніколи не спотворюване гримасою чи якимось підлим порухом душі. Цей образ був для них тим зворушливіший, що Біллі вже пішов од них, до того ж за досить загадкових обставин. На гарматних палубах "Звитяжного" загальне визнання його достойностей, зокрема невдаваної простоти, зрештою, знайшло свій неоковирний вираз у творінні нового формарсового матроса з Біллової вахти, наділеного, подібно до деяких інших моряків, наївним поетичним темпераментом. Вірш, написаний його рукою, вимазаною в смолу, якийсь час ходив серед корабельної команди, поки його не видрукували в Портсмуті як зразок морської балади, навіть не змінивши назви:

БІЛЛІ В КАЙДАНАХ

Добре вчинив капелан, що в оцей закамарок прийшов, На коліна упав і читати почав молитов. Та й за кого ж благав! За мене, за такого, як Біллі Бад! Гляньте, місячний промінь заблудлий вже й люк віднайшов, Варті освітлює зброю, сріблить чорноту гармат,— Він умре того ж дня, коли Біллі смертельний угорне покров. Взавтра зроблять із мене клейнод до разка коралів, Перлиною звисну я з реї між плетивом линв, Неначе сережка — дарунок мій брістольській кралі. Ех, неталан моряку! — повісять мене вони. Так, у ранковій росі підводиться все, так, так. Повисну і я на світанку, оподаль від рідної хати, Натщесерце,— ех, нам завжди'харчів було брак, Може, крихту яку, сухаря на думку спаде їм дати? Чару прощальну товариш, либонь, простягне мені І зір одведе від реї та ллнви журної'мерщій, Хто ж мені поміст, цікавий я знати, виб'є з-під ніг? Мотуз тягтиме хто? Боже, злі чари розвій. Темно в очах моїх. Може, то сон лихий? Прип яли вже й ядро? За водою, усе за водою спливе? І не почує вже Вілл, як на грог барабан зове? Доналд хіба? — біля борту стояти мені обіцявсь, Стиснуть щоб руку я встиг, перш ніж порину на дцо, Та, леле, безрадний мертв'як — марна сподіванка оця. Так само пригадую, Тафа, валлійця, скидали колись давно. Був він, як квітка, гарний такий з лиця. Скинуть в безодню й мене, аж на милю углиб, в гамаку Туди, де лиш спокій та сон, у тишу скинуть морську. Вже недовго'й чекати. Вартівничий, агов! Сюди! Ланцюги попусти, обвили —

не чути вже рук, І штовхни мене добре, щосили штовхни до води;
Засинаю, вже зілля ослизле змііться в танку навкруг.

19 квітня 1891 року.

З англійської переклав Валентин Корнієнко.